

KRISTIAN HVIDT

TI'EREN GENNEM TIDERNE

Danske pengesedler 1801-1976

Omslag: Bagside til tikroneseddel.

Udkast fra 1866 af Thorvald Bindesbøll, jfr. side 31.

Ti'eren gennem tiderne

15539
1509
No. 6

Een Rigsbaler.

=5493=

25/iii. 01.

[Signature]
1801

[Signature]

1801.
Decem

Borger Brev

for
Grosfæren Ruben Hennigsen
junior.

Dateret Kiøbenhavn Raadhuus
den 25.de November 1801

[Large signature]

Udmærket : Brev. Udhuus nr 48 54 Lin. 2de Gade nr 2
Stavn

11.1.1. 486
1801

11.1.1. 486
1801

KRISTIAN HVIDT

TIDEN GENNEM TIDERNE

Danske pengesedler 1801-1976

**Udgivet af R. Henriques jr.
ved firmaets 175 års jubilæum
25. november 1976**

Forord

Alle generationer efterlader sig synlige udtryk for deres liv og tankegang. Bygninger, møbler, bøger og malerier er »visitkort« til eftertiden, hvoraf vi kan aflæse »tidsånden« i de svundne generationer. Der er skrevet højt og lavt om arkitektur, kunst og litteratur netop med henblik på at identificere tidligere stilarter som udtryk for de generationer, der skabte dem. Men kun få tænker på, at pengene, de midler, der muliggjorde alle kulturudfoldelserne, er selvstændige udtryk for en tid – pengesedler er også historiske kilder.

Det er tanken bag ved denne lille bog. Pengesedler er »glemte« visitkort fra tidligere tider. Så snart de udgår af cirkulationen udslettes de af folks bevidsthed. Men sedlerne har hver for sig udgjort en så vital del af dagligdagen, at de må kunne fortælle deres historie. Deres blotte udseende er talende og nogle undersøgelser af, hvad man kunne få for dem, giver perspektiv med dybde navnlig i disse inflationstider. Jeg har valgt at skildre tikronesedlerne og deres forgængere som de mest almindelige sedler, hvis brogede fortid nu snart synes at skulle afsluttes ved overgangen til en tikronersmønt. Et hjørne af dansk stil- og pengehistorie gennem de sidste 175 år.

Bogen er blevet til takket være vekselererfirmaet R. Henriques jr., der den 25. november 1976 når den værdige alder af 175 år. Jeg takker Henrik og Leif Henriques for kulance og forståelse ved udformningen af dette skrift. En særlig tak skylder jeg Danmarks Nationalbank, der har givet tilladelse til gengivelsen af gamle og nye tikronesedler. Specielt takker jeg kontorchef H. Valeur og tegneren Gunnar Andersen for deres interesse for sagen og kritisk gennemlæsning af manuskriptet. Endelig har jeg nydt velvilje og hjælp fra Kunstindustrimuseets tegningsarkiv og fra Den kgl. Møntsamling på Nationalmuseet. Arkitekt Klaus Meedom og stud. mag. Per Schmiedl har hver på sin måde hjulpet mig ved indsamling af stof.

KRISTIAN HVIDT

Hvor intet andet er angivet er pengesedlerne optaget af fotograf Karsten Bundgård efter eksemplarer i Nationalmuseets Møntsamling. Sedlerne er gengivet i en trediedel af deres format. Det virkelige format er angivet ved det farvede felt på siden.

De opgivne samlerværdier er priser opnået for fine eksemplarer af sedlerne ved de sidst afholdte auktioner.

bare papirlapper – hvad sku' man tro? Men troværdige ord trykt på papiret om, at sedlen kunne ombyttes med mønt, fik de følgende generationer til at tro på sedlernes værdi.

Tikronesedlen er det mest almindelige betalingsmiddel bortset fra mønterne. Alle går rundt med nogle. Foruden dem, som De, kære læser, i dette øjeblik har liggende i tegnebogen, cirkulerer der i dag ikke færre end ca. 65.800.000 stykker papir af samme udseende rundt i landet – det fantastiske antal fortæller noget om, hvordan dette værdipapir præger alle borgeres hverdag. Hver af disse tikronesedler, de nuværende og ti af forgængerne – før 1875 de tilsvarende 5-dalersedler – karakteriserer hver sin periode siden begyndelsen af 1800-tallet. Denne lille bog er et forsøg på at portrættere ni perioder i Danmarks historie ved hjælp af disse pengesedler. *Udgangspunktet for rækken er året 1801, et mindeværdigt år blandt andet derved, at et af Danmarks ældste firmaer, R. Henriques jr., blev grundlagt af vekselerer Ruben Henriques den 25. november 1801.*

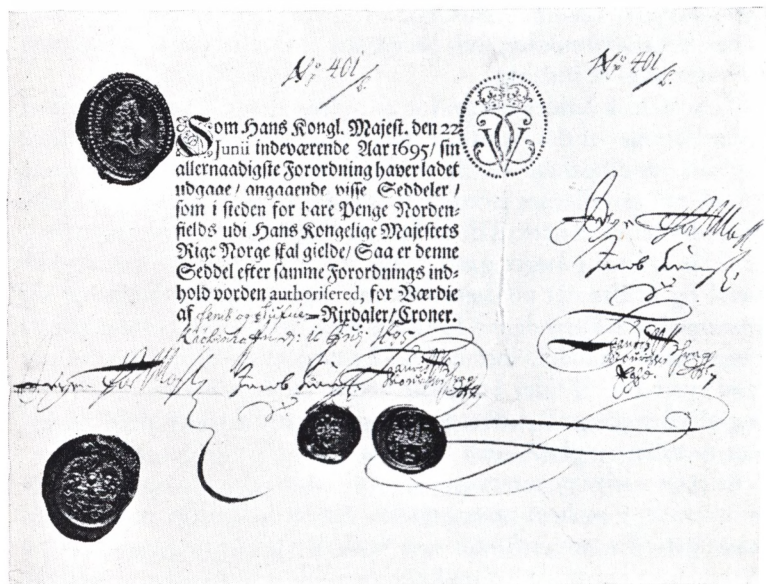

Ruben Henriques jr. Formentlig malet af hans søn, Nathan Henriques (1820-46).

Henriques Junr

Oprindelsen til pengesedler hører antagelig sammen med den simple omstændighed, at mønter i større mængder var for tunge at slæbe rundt på. Renaissancens købmand kunne derfor finde på at deponere sin møntbeholdning hos en betroet mand, og kunne så siden udstede anvisninger (såkaldte banco-penge) på denne mand. Disse anvisninger danner udgangspunktet for vekslere og siden checks. Men det kunne også hænde, at en af disse anvisninger kom i

Den første danske pengeseddel fra 1695 lydende på 25 rigsdaler »i stedet for bare penge«. Den var kun gældende i det fjerne nordenfjeldske Norge, der til gengæld fik mange snørkler og segl i stedet for mønter.

cirkulation og derved kom til at ligne en pengeseddel. At kineserne benyttede papirpenge helt tilbage fra ca. år 1000 var en nyhed, som Marco Polo bragte med sig hjem i 1300-tallet uden at nogen i Europa fandt på at tage ideen op før 300 år senere.

I Europa var det Sverige, der først fik den gode idé med seddelpenge. Efter at have ført krige bl.a. mod Danmark i et halvt århundrede, var svensk pengevæsen ødelagt. Den svenske »finansminister« Johan Palmstruch udstedte derfor fra 1661 såkaldte »Creditivsedler« i forskellige værdier. Oprindeligt var det en midlertidig foranstaltning, men som vi alle ved, blev den mere end midlertidig. Ideen spredte sig til nabolandene. I 1695 lod Christian V trykke rigtige pengesedler, men kun til brug i den fjerneste del af sit rige, »Nordfjelds« i Norge. Året før var Bank of England grundlagt, og dermed begynder de nationale seddelbankers historie. I selve Danmark var sedler i 1713 begyndt at cirkulere som midlertidig foranstaltning under den Store Nordiske Krig. Systemet kom der først i danske pengesedler med Kurantbanken fra 1736.*

I Goethes Faust gøres Mefistofeles ansvarlig for sedler ligesom for så meget andet djævelskab. Ved kejserens hof overbeviser Mefistofeles hofmændene om de store fordele ved papirpenge:

»Hvad skal man sig med børs og pung besvære?
En seddel let man kan ved barmen bære,
blandt elskovsbreve finder den sin krog,
sit fromme skjul i præstens bønnebog,
en soldat langt flinkere sig vender,
når bæltet ikke tynger om hans lænder.

Sligt et papir i guld og perlers sted
det er så dejligt nemt at regne med,
man har ej nødtigt først om pris at prutte,
vil man metal, parat jo banken står.
Er først man vant dertil, er alting godt.
Sådan fra nu af hele landet gavnes –
... papir jo aldrig savnes«.

Lad os da se, hvordan 5-rigsdalerne så ud i 1801, da danskerne sloges på Københavns red mod englænderne, og Ruben Henriques Junior nogle måneder senere grundlagde sit vekselererfirma. Den og de følgende 10 sedler betragtes i det følgende ud fra to synspunkter, et pengehistorisk (hva' ku' man få for en tier?) og et stilhistorisk, idet sedlerne hver for sig karakteriserer deres epokes stil og smag.

Albert Pieck, 17ff. Den fulde titel på de i noterne nævnte værker er refereret i litteraturlisten side 53.

Kurantbankens sedler var meget ensartede gennem hele »banquens« 77 årige historie, alle trykt på tykt papir og med det samme mønster i venstre side (gengivet fra bedre seddel side 12). Op til 1875 havde femrigsdalerne nærmest hvad man kunne kalde lagenformat svarende til deres købekraft. Formatet fremgår af det farvede felt, (17,6 × 11 cm). Samlerværdi 6-800 kr.

En rigsdaler-seddels hændelser 1801-19

Overskriften var titlen på et tidsskrift udgivet af P. A. Heiberg i 1780'erne. Den her gengivne seddel har sikkert været vidt omkring i al sin upretentiøse enkelhed. Nogen bagside er ikke at fremvise, sedler havde stadig præg af anvisninger. Teksten er lige så snørklet som de bogstaver, den var prentet med. I en tid, hvor kun få gik i skole og lærte at læse, har den sikkert virket som en slags trylleformular. Oehlschlæger så netop det komiske i dette stykke bankprosa, og i Sct. Hansaftensspil har han i scenen, hvor familien spiser frokost i skoven, omsat teksten i galoperende hexameterrytmer:

Sådan taledes du, ærværdige hufader Morten!
 Trak så dit vejr og tog af lommen en rigsdalers seddel,
 hvorpå med yndige træk stod meget zirligen skrevet:
 »Når det forlanges, betaler den hafniensiske banque
 fem rigsdaler, skriver rigsdaler, imod denne seddel.
 Midlertidig validerer sedlen, mens den eksisterer,
 uden videre påtegning eller endossementer,
 for ovennævnte rigsdaler, valuta i banquen annammet«.
 Sagde så: »Mikkel! Gå hen og byt den i klingende mynter!«
 Og den ærlige Mikkel tog sedlen i barkhårde næve,
 såe, hvad i renden der stod om »Ære, Liv og Formue«,
 gyste, idet han gik bort og tænkte: Vor Herre bevares!

Ikke mærkeligt at Mikkel gyste, for teksten på den ene side af sedlen lyder: »Hvo, som gjøre falske banco-sedler, straffes på ære, liv og gods, og den, der beviseligen angiver sådan en falskner, nyder til belønning eet tusinde rigsdaler og navnet fortiet«. Man troede, at man ved trusler kunne skræmme folk fra at forfalske den bogtrykte seddel med de tre håndskrevne underskrifter, men forgæves.

I 1700-tallet havde den danske stat svært ved at holde styr på sine sedler. Kongen gav i 1736 seddelmonopol til Kurantbanken; men enevældens administration lod sig flere gange friste til at optage kæmpelån i banken, hvorved dens beholdninger af værdier, der skulle dække seddelcirkulationen, blev udhulede. Allerede 1757 blev banken fritaget for at indløse sedlerne med mønt, og dermed svækkedes tilliden til de primitive stykker papir. Alligevel blev staten ved med at optage lån i banken, og det gik an, så længe handelsforholdene i de sidste årtier af 1700-tallet var gunstige. Men da Danmark blev inddraget i Napoleonskrigene efter 1801 og især fra 1807, gik det galt. Staten prøvede at redde seddelforvirringen ved at oprette en ny bank, *Speciebanken*, der skulle opsuge de gamle kurantdalere og udstede en mindre mængde nye speciedalere. Det forhindrede dog ikke stadige prisstigninger på grund af krigen og dens vareknaphed, og resultatet blev en dundrende inflation. Privatfirmaer begyndte at udstede pengesedler, for ikke at tale om de store mængder, staten lod trykke for at finansiere sine krigsudgifter.*

Datidens finans eksperter var naturligvis helt uerfarne i det ømtålelige forhold mellem seddelpenge og mønter. Resultatet af deres virksomhed var i hvert fald, at rigsdalersedlen i 1813 kun var en

H. Wulff, 161 ff.

Ærlige Mikkel står beskedent i baggrunden, medens husfader Morten og familie dinerer i det grønne. Hans Nikolaj Hansens illustration fra udgaven af Skt. Hansaftenspil 1908.

Barokornamentet på Kurantbankens sedler udformedes i 1700-tallet. Et romersk femtal, V, indgår i mønsteret.

Staten gjorde f.eks. i 1812 penge ved at tage ca. 400.000 en-skillingstykker og stemple et 2-tal efter 1-tallet, hvorefter der pludselig stod 12 sk. og beløbet var mere end 10-doblet. Det kunne man også have gjort med 1-ørerne i 1972! Rubin: 1807-14, 233f.

Rubin, 150 og 492.

fjortendedel værd af sit pålydende. Der indtrådte det, som historiebøgerne har kaldt *Bankerotten* i 1813, et udtryk, som nok med nutidens pengereduktion in mente var alt for drastisk. Seddelsystemet måtte i hvert fald saneres, og det gjorde man ligesom i 1800 ved at oprette en ny bank, *Rigsbanken*, der også fik en filial i Kristiania (nu Oslo), der året efter ved Norges afståelse blev til den nuværende Norges Bank. I København fik Rigsbanken derimod en trist skæbne. Den havde jo ikke nogen sølv- eller møntbeholdning som dækning for sine sedler, og derfor bestemte Frederik VI, at der på alle Danmarks huse og ejendomme skulle lægges en tvangsprioritet svarende til 6 % af værdien, som grundejerne skulle forrente med 6½ % p.a. Derefter udstedte banken sedler for 16 mill. rigsbankdaler, hvormed den skulle opsuge for 147 mill. gamle lasede kurantsedler. Det lykkedes den dog aldrig at udføre dette kunststykke, og årene 1813-18 var derfor den store seddelforvirrings tid. Alle gik rundt med tre-fire forskellige slags pengesedler, og prisen blev opgivet på to måder, i sølvværdi og i navneværdi (d.v.s. seddelpålydende), hvoraf den sidste ved krigens slutning i 1814 var ca. 23 gange højere end den første. Alle mønter forsvandt ned i strømpeskafterne, fordi de var værd ca. det dobbelte af deres pålydende værdi.* Frederik VI og hans undersætter tabte kort sagt krigen også økonomisk.

Hvad kunne man nu få for fem rigsdaler kurant eller fem rigsbankdaler efter 1813? Det er desværre umuligt at fastslå præcist, fordi priser og pengesystemer var så vaklende, og folk var slemme til at smide gamle prisfortegnelser væk, så snart den næste prisstigning kom. Indtil ca. 1806 var en ugift københavnsk håndværkssvends årsløn ca. 125 rdl. kurant, hvilket vil sige, at han skulle arbejde i ca. en halv måned for at tjene til en fem-rigsdalersseddel.* Men priserne var allerede da steget sådan, at kostpenge for en skurekone samme år regnedes til 100 rigsdaler pr. år og fem år senere (i 1811) til det dobbelte.

Under inflationen efter 1807 udstedte større købmænd i danske købstæder deres egne pengesedler. Her er en fra købmand Trap i Randers (far til ham, der udgav Traps Danmark). Et fint eksempel på tidens stil både hvad ramme og skrift angår. (10,4 × 8,1 cm).

Frederik VI's seddel 1819-36

Frederik VI havde det med at blande sig i al ting – han blandede sig også i landets pengesager, bidrog i hvert fald ved overdreven brug af en seddelpresse til det store roderi omkring 1813. Hans undersætter havde ikke tillid til ham eller hans Rigsbank, og bl.a. derfor sank pengenes værdi fra dag til dag, navnlig dog nok, fordi Danmark i disse år oplevede en frygtelig erhvervskrise, måske den værste vi har haft.

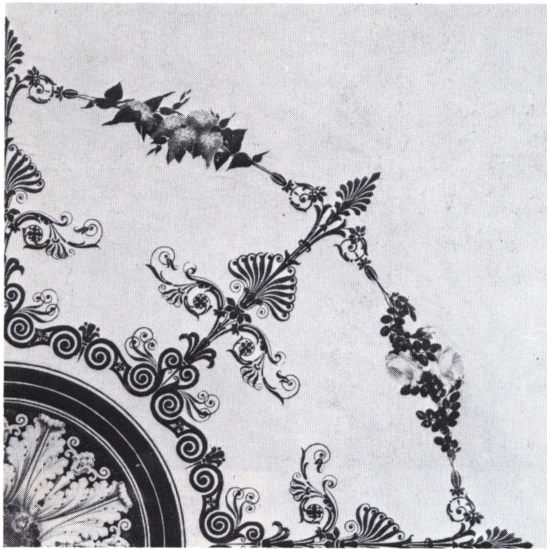
Staten burde ikke have noget med seddeludstedelse at gøre – det indså man nu. Vi måtte også have vores »Bank of England«, en uafhængig institution, der ikke lod sig kujonere af en enevældig monark og hans pudrede ministre.* Resultatet blev *Nationalbanken*, der i 1818 overtog Rigsbankens små rettigheder og vældige forpligtelser. Banken blev gjort »brugervenlig« og tillidsvækkende. Alle indskydere kunne også blive aktionærer i banken, ligesom repræsentanter for landets ejendomsbesiddere, der som før nævnt havde en bankprioritet påtvunget, fik et ord med at sige i bankens ledelse.

I årene mellem Rigsbanken og Nationalbanken, 1813-18, var forvirringen tiltaget.* Pengeomsætningen (for så vidt den ikke var afløst af tuskhandel) bestod af rundt regnet 10 millioner lasede, til dels ulæselige kurantsedler – der var ikke sket anden fornyelse i den cirkulerende mængde, end at en del private købmænd havde sat hver deres sedler i omløb og bidraget til forvirringen. Det måtte være Nationalbankens hovedpine at råde bod på den. Den udstedte derfor en ny seddelsérie i 1819 – men på 5-rigsdalersedlen ovenfor kan man se, at modellen er Rigsbankens, hvis navn endda står skrevet på decorationen. Nationalbanken har kun sat sit navn ved dateringen med ekstra krøllede bogstaver. En af grundene til, at Nationalbanken så hurtigt udsendte serien var, at Rigsbankens

Nationalbankens første sedler var trykt med Rigsbankens gamle cliché blot tilføjet en ny datering. Papiret er tyndt som silkepapir, præget af vandmærket, bølgelinier, hvori Frederik VI's monogram indgår. (18×10,5 cm). Samlerværdi ca. 800-1.000 kr.

Dette blev lovet befolkningen allerede i 1813 i en løfteparagraf i forordningen om Rigsbankens oprettelse. H. Green: *Dansk Bankvæsen* (1908), 5.

Frederik VI og hans finansminister foretog i smug spekulationsopkøb ved hjælp af et udenlandsk statslån for at hæve pengenes værdi. Men resultatet var kun en yderligere forværring. Rubin 189 ff.

Stilen i sedlen fra 1819 er pompeiansk, der indgik som dekorationsled i empirestilen. Pompeianske ornamenter kan genfindes på de fleste af tidens møbler og på dette udsnit af en loftsroset fra et nu nedrevet københavnsk hus. (Fot. Kunstindustrimuseet).

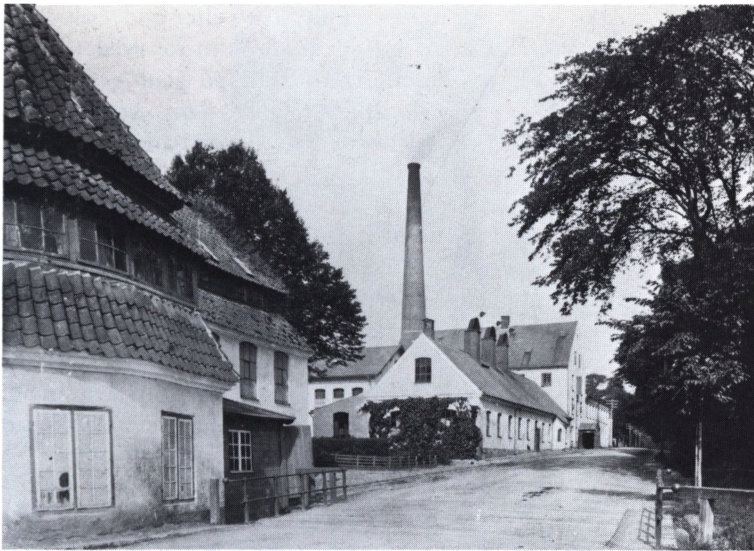
Rubow, II, 163.

sedler var blevet forfalskede i stort omfang. Af skræk for, at en ændring af sedlens udseende ville få tilliden til dens værdi til at falde yderligere, nøjedes man med at udsende de gamle sedler, blot påtegnet med Nationalbankens navn.*

Det hævnedes sig imidlertid, for den forbyrder, der havde fremstillet efterligningerne og var straffet for det, flygtede nu fra fængslet og genoptog sin trykkevirksomhed, kun med den lille ændring af Bankens navn. I flere år fik han arbejdsro til sin fabrikation af 1- og 5-rigsbankdaler, skønt banken og kancelliet nedsatte en undersøgelseskommission, der kun kunne konstatere, at »fabrikken« måtte ligge på Fyn. Misdæderen nåede at fremstille 5.000 rigsbankdaler i små sedler, inden lovens arm endelig fik ham pågrebet.

Der skulle ikke megen fiffighed til at fabrikere en sådan seddel. Sikkerheden mod eftergøring bestod dels i papiret med dets vandmærke og dels i underskrifterne – selve bogtrykket var vel intet stort besvær at eftergøre. Papiret var fra 1818 af dansk fabrikat, fremstillet på Strandmøllen nord for København, hvor fabriksbygningerne står endnu, opført af den senere kendte politiker J. C. Drewsen, der i 1821 anskaffede den første dampmaskine i Danmark til papirfabrikationen. Papiret fremstilledes på store bakker, hvis bund har et let hævet mønster, der giver det ønskede vandmærke. På sedlen fra 1819 var vandmærket, Frederik VI's navnetræk med krone over, to steder på sedlen. Både Drewsen og hans »betjenter« ved papirfremstillingen var taget i ed af banken for at ingen skulle snyde. Men tilsyneladende var der ikke synderlig kontrol med det kostbare seddelpapir, for i en leverance til banken i 1821 på 3.654 ris à 500 ark papir viste det sig siden, at der var 5.833 ark for meget!* Alligevel vedblev Drewsens fabrik ude ved Skodsborg at levere papir til sedler helt til 1870. – 5-rigsdalersedlen fra 1819 adskiller sig fra alle andre danske pengesedler på grund af papiret. Den er trykt på det

Rubow, II, 171.

Strandmøllen ved Mølleåens udløb. Foto fra den tid, hvor bygningerne endnu fungerede som papirfabrik. (Kongelige Bibliotek).

tyndest mulige silkeagtige papir, der flyver bort ved det mindste pust. Drewsen mente det sikkert godt, men skulle først gøre sine erfaringer. – Selve trykningen foregik i bankens bygning, der lå lige bag Børsen i et nu nedrevet hus midt i Slotsholmsgade. Trykkeriets ledelse var fra begyndelsen betroet en bogtrykker, der helt moderne og raffineret blev aflønnet på akkord – jo flere penge han trykte, des flere fik han af dem! Medhjælpere og trykfarve skulle han selv betale.

At være direktør eller bogholder i Nationalbanken i gamle dage må have været møjsommeligt – sedlerne blev nemlig personligt underskrevet af indtil seks embedsmænd: en direktør, en kasserer samt en bogholder, hvortil kom påtegninger om notering, kontranotering og registrering samt selve sedlens nummer, der også var håndskrevet! Der må have været stof til seks solide omgange skrivekrampe, når der blev udsendt f.eks. 1 million stk. 5-rigsdalersedler, eller når slidte sedler skulle fornyes hvert år. Ikke mærkeligt, hvis der kunne gå lang tid fra trykkeren havde opfyldt sin akkord til de herrer havde skrevet sig vej gennem seddelbjergene, så de kunne komme i cirkulation.* Til gengæld fik man meget individuelle sedler, underskrifterne kunne stå forskelligt, og man kunne være heldig at få én, som en nationalbankdirektør uforvarende havde smykket med en blækklat.

Rubow, II, 166.

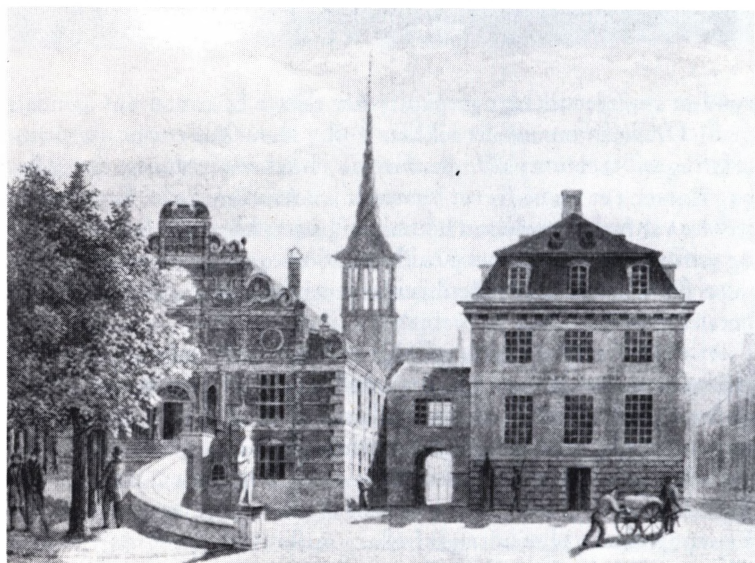
For at få en ende på inflationen inddrog den nyetablerede Nationalbank en betydelig del af den lasede seddelmængde og tilintetgjorde den. Det skete som et offentligt skuespil på selveste Rosenborg eksercerplads i nærværelse af bankens direktører og kasserer, alle med høje, blanke hatte, der spejlede ilden fra et vældigt bål, hvorpå sedlerne blev brændt* – et malende skuespil for datidens københavnske småborgere. Man kunne se dem stå bag gitterværket med store runde øjne og se de herlige penge fortæres af ilden. En

Rubow, II, 174.

heldig borger på Vesterbro kunne måske dagen efter finde halvdelen af en forkullet 100-rigsbankdalerseddel, der kun var svedet i kanterne, fløjet med vinden derud. Dette skuespil gentog sig siden hvert år, når udtjente penge skulle tilintetgøres – man kendte indtil de første år af 1870'erne intet bedre sted til dette end Rosenborg eksercerplads!

Pengeforvirringen lod sig ikke udrydde ved seddelopbrænding. De nye sedler kunne ikke holde deres værdi, men noteredes hver dag lige som en børskurs i forhold til sølvværdien. Men bedre tider nåede dog frem i løbet af 1830'erne.* I 1838 landede Nationalbankens rigsdaler efter mange års flyvetur atter i *pari*, og der er den forblevet siden. Tilliden til de offentlige kreditmidler var etableret. I mellemtiden var seddelcirkulationen faldet fra 28 til 14 millioner rigsbankdaler, og priserne dalede tilsvarende. Man fik noget for sin 5 rigsdalerseddel – det var ikke uden grund, at den var dobbelt så stor i areal som den nuværende tikroneseddel.

Rubow, I, 428 ff.

Nationalbankens bolig bag Børsen indtil 1870. Bygningen var tegnet af Harsdorff og opført 1785-86. Radering af J. P. Lund ca. 1840.

I 1822 fik en ugift murersvend lidt over 1 rigsbankdaler om dagen, når han ellers havde arbejde – det svarer rundt regnet til 2,20 kroner. Han skulle altså arbejde i 4-5 dage for at blive ejer af den gulhvide seddel. Den fik til gengæld ben at gå på, når han skulle købe mad. Han opgiver selv sine daglige udgifter (omsat til ører) sådan: tevand 8, frokost 16, middag 32, vesperkost 8, aftensmad 16, ialt 80 ører, hvortil kom vask 5 øre og logis 8 øre pr. dag, ialt 93 øre. For resten skulle værktøjet holdes vedlige og klæder anskaffes: »Noget en gang imellem til en uskyldig fornøjelse er ej at tale om; men noget at henlægge til de dage, hvor sygdom og alderdom indfinder sig, kunne fromme ønsker ej hjælpe«. Det relativt gunstige forhold mellem indtægt og udgift stemte dog ikke med realiteterne, idet den omtalte murer kunne være sikker på at gå arbejdsløs i 4 vintermåneder.*

M. Rubin: Frederik VI's tid, 189 f, jvf. s. 449.

Til kamp mod forfalskninger 1836-63

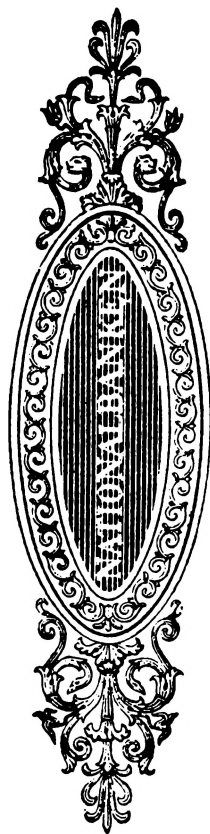
Direktørerne for Nationalbanken sov vist uroligt i 1820'erne, for pengecirkulationen blev forstyrret af temmelig mange falske sedler. Det måtte gøres vanskeligere at forfalske penge – nye metoder måtte tages i brug. Netop i 1835-36 skete en modernisering og udluftning i landets eneste bank. Nationalbanken fik fire nye direktører med friske ideer, alle fire medlemmer af Stænderforsamlingen i Roskilde. Banken åbnede samtidig filialer i provinsen, fik i kraft af gode tider indbetalt hele sin aktiekapital og begyndte at fungere som erhvervslivets lånebank.

Nu skulle det ikke blot være bogtrykte sedler. Banken ansatte en kobberstikker og benyttede Danmarks da berømteste arkitekt til at tegne 5-riksdaler-sedlen. G. F. Hetsch var egentlig tysk, men kom via venskab med Thorvaldsen, Eckersberg og den danske kunstnerkoloni i Rom til Danmark og blev forgyldt med titler, ordner og bestillinger. Han kom til at præge flere generationer af danske kunsthåndværkere med sin rene empirestil – og da også pengesedlerne. Den klassicistiske ornamentik i kobberstik egnede sig med sine mange snørkler også til at sikre sedlerne mod forfalskning. 1836-sedlen imødegik sikkerhedskravene på to nye områder. For det første farven (bagsiden var ganske vist stadig ufarvet), der for mig står som blågrøn, men for samtiden må have stået som klart blå. Sedlen blev i hvert fald kaldt »en Blå« – »har du pilket en Blå«? var et relevant spørgsmål for tidens mange lommetyve. Det andet moment, der kunne gøre forfalskninger sværere at fremstille var det litografiske bundmønster af bølgelinier på kryds og tværs, der iøvrigt blev fulgt op af sedlens vandmærke, bølgelinier, foruden bankens navn og Frederik VI's navnetræk.

En af de nye direktører for Nationalbanken, L. N. Hvidt, var ikke tilfreds med denne seddel – den stod, skrev han i 1837 til sin

*Kunsthåndværk og sikkerhedsgrafik indgik i smuk for-
ening i femriksdalersedlen fra
1836. Som man ser var tryk-
ningen påbegyndt allerede året
før sedlerne udstedtes.
(18,7×10,7 cm). Samlerværdi
1.000-1.600 kr.*

G. F. Hetsch's pengeseddel repræsenterer senklassicismen i Danmark, den sidste »rene« stil inden stilforvirringens mærkelige epoke op i dette århundrede. Sedlen er præget af klassicismens tørre og spidse form. Opsatsen til højre, der også udformedes af Hetsch to år før sedlen, viser hans nære tilknytning til Thorvaldsens skole. Opsatsen var i hvert fald en værdig ramme om værtindens hjemmebagte kager. (Kunstindustrimuseet).

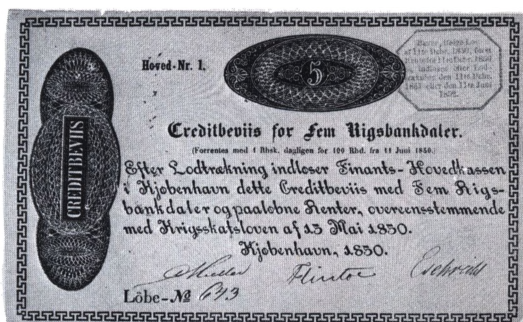
Utrykt i brev af 15. dec. 1837 på Det kgl. Bibliotek. L. N. Hvidt var på det tidspunkt i Århus for at etablere bankens filial der.

Samtidig blev samtlige 1-rdl.-sedler inddraget, så 5 rdl. var den mindste seddel – alt derunder var i mønter. Det ville svare til, at 500 kr. var den mindste seddelenhed i dag. Meningen var at gøre den bestående sølvmøntfod effektiv. Rubow I, 285 ff. Wilcke, s. 74.

senere svigersøn, på et lavt trin. Svigersønnen, ingeniør Eduard Ehlers, senere borgmester i København, var netop på studierejse for Den kgl. Mønt. I Altona havde Ehlers fundet en ny maskine, der hurtigere og smukkere kunne foretage »afklaskninger« (tryk), og som han tilbød at købe til Nationalbanken og sende hjem. På det tidspunkt havde den gamle seddelpresse i København dog afklasket så mange 5-rdl.-sedler, at handelen blev udsat.*

Den nye seddel var dog mere troværdig at se til end den forrige. Tro skulle der stadig til, seddelsværdien var udtryk for tillid, så længe sedlerne stadig var uindløselige. Teksten var den samme som før: »På valuta, som banken ejer, er denne rigsbank-seddel udstedt for 5 rigsbankdaler i overensstemmelse med foundationen«. I 1820'erne måtte dette med »valuta, som banken ejer« nærmest kaldes praleri, for banken ejede ikke meget andet end en stabel pantebreve. Men efter 1836 fyldtes bankens box med sølvbarrer som følge af gode tider og dygtig ledelse. I 1845 nåedes den ideelle tilstand, rigsbankdaleren gjordes indløselig. Enhver kunne gå hen i banken bagved Børsen med sin »Blå« og få fint sølv for den – banken var forpligtet til at ligge inde med en sølvbeholdning svarende til ca. halvdelen af de cirkulerende sedler, ca. 14 millioner rigsbankdaler – det laveste beløb i bankens historie.*

Men i alt dette solskin omkring vor pengeseddel var der et mørkt punkt, der fik skæbnesvanger betydning. Ved etablering af rigsbankdalersystemet i 1813 brød man med et system, der havde holdt pengesystemet parallelt i hertugdømmerne og kongeriget. Slesvig-Holsten fortsatte kurantdalersystemet, der langt tilbage havde sin rod i den hamburgske banko-valuta og vedblivende var nært knyttet til hamburgsk økonomi. Men den danske administration krævede rigsbankdaleren gennemført i hertugdømmerne, uanset at det voldte store regnskabsmæssige knuder og direkte økonomiske tab. Her blev et irritationsmoment, der fik andre selvstændighedskrav af mere teoretisk, forfatningsmæssig art til at blusse op – den monetære tvang bidrog til det væbnede opgør, Treårskrigen. Samme dag oprøret begyndte i Rendsborg, afskaffedes danske rigsdalere dernede, og ny valuta blev udstedt til at finansiere krigen.

Oprørerne i Slesvig-Holsten kom til at betale krigen selv. De pengesedler, som oprørerne udstedte under krigen blev bagefter inddraget til fordel for Frederik VII og to af hans ministre, Sponneck og Reventlow-Criminil, der underskrev pengene. Siden indløstes disse igen med almindelige danske banksedler. (11,5 × 8,1 cm).

Danmark finansierede Treårskrigen 1848-51 ved hjælp af sådanne nødpenge, en løjlerlig blanding af rentebærende statsveksler og almindelige seddelpenge. Lignende nødpenge udstedtes i Danmark under 1864-krigen og under 1. verdenskrig. (17,3 × 10,6)

Men tænk: efter at oprøret med største besvær var nedkæmpet tre år efter, påtvang danskerne minsandten igen sine rigsbankdalere i Slesvig-Holsten med det samme resultat: ærgrelse og ophidselse blandt slesvig-holstenerne og et klart indtryk af, at de var undertrykt af en nordlig herremagt. Tvungen bidrog til et nyt oprør, det i 1864, der endelig skilte Danmark fra hertugdømmerne.*

Nationalbanken betød endnu i 1840'erne alt for det økonomiske liv. Foruden at udstede pengesedler var den jo endnu landets eneste egentlige bank. Ved siden af fandtes nogle sparekasser (den første oprettedes 1810) samt nogle få vekselere. *Ruben Henriques, en af de betydelige blandt dem, døde i januar 1846, men firmaet R. Henriques jr. blev ført videre af hans efterlevende anden hustru, Jorika født Melchior, indtil to af familiens 18 børn, den 16. og 17. i rækken, Aron og Martin Henriques, var blevet uddannet og i 1853 overtog firmaet for det næste halve århundrede – de to kompagnoner døde først i 1908 og 1912.**

Den ansete danske pengehistoriker, J. Wilcke retter i sin bog fra 1930 (s. 60) stærk anklage mod denne danske »imperialisme« eller måske snarere klodsethed.

Stamtavlen Henriques, 1949, 94, 118, 125.

Skønt en tid med sølvmøntfod må 1840'erne betegnes som en guldalder. Det var dengang, pengene virkelig var noget værd. En fem-rigsdalersseddel skulle der arbejdes længe og hårdt for. Hvis man nu omsætter dalersedlen til en 10-kroneseddel, fik en københavnsk håndværkssvend i 1835 en dagløn på 96 øre for ca. 11 timers arbejde.* Der skulle altså arbejdes i 10 dage for at tjene til en tier, og det endda alle dagens timer. Til gengæld fik man meget for denne dagløn på 96 øre. Den vigtigste madvare af alle, rugbrød, der dengang spillede en helt dominerende rolle i ernæringen, kostede i 1835 knap 11 øre pr. kilo. Med forbehold overfor de mange fejlmuligheder, der foreligger ved sådanne løn- og prisopgivelser, synes det alligevel at sige noget om de ufatteligt små kår, københavnske arbejdere har levet under. Senere blev det lidt bedre – men kun lidt.

Med nutidens størrelsesforhold svarede en »Blå« i 1840'erne vel til en 500-kroneseddel i dag, altså et stort beløb, der kunne gøre folk virkelig glade. Om en af de mere velhavende i tiden, filosofen Søren Kierkegaard, der opbevarede sin betydelige formue i kontanter, fortælles følgende autentiske historie. I Farimagsgade hørte Kierkegaard uset en samtale mellem to fattiglemmer, der lå og soled sig i grøften:

1. »Det er dog også Satans, at man aldrig bliver lykkelig!«
2. »Sludder; hvad er lykke?«
1. »Jo, det er, hvis en engel drattede ned fra himlen og gav mig »en Blå«.

I samme øjeblik trådte den sirlige lille Søren Kierkegaard frem, overrakte en 5-dalerseddel med et dybt buk og forsvandt uden et ord!*

Historikeren Troels-Lund, der var Kierkegaards nevø, refererer historien i sine erindringer og tilføjer, at familien siden diskuterede hvorvidt onkel Søren virkelig havde velsignet den fattige med pengene eller om det ikke snarere var blevet til ulykke med det enorme beløb.

R. Henriques jr. havde i mange år til huse på Amager-torv i det hus, hvor Den kgl. Porcelainsfabrik nu har ud-salg. Maleriet er tilsyneladende malet af den gamle Ruben Henriques juniors søn Sally Henriques (1815-86) omkring 1840. Tilhører veksel-lererfirmaet.

W. Scharling: Pengenes syn-kende værdi (1869).

Troels-Lund: Et liv, 218.

Søren Kierkegaard studerer folkelivet. Karikatur af Wilh. Marstrand.

Trykketeknikken var ikke så avanceret som nu i 1800-tallet. Sedlerne kunne navnlig i farven variere en del. Dertil kommer, at endogså moderne fototeknik har svært ved at ramme den rigtige farve. Olriks fem-daler fra 1863 var i hvert fald grå med blå midterfelt og kanter. Blandt samlere en stor sjældenhed, værdi 3.000-4.000 kr. (18,6×11 cm).

Kunsten stiger. 1863-75

Rubow, II, 178.

Røgen fra pengebålene på Rosenborg eksercerplads så vel næppe dyrere ud end al anden skorstensrøg over byens tage. Også G. F. Hetsch's femrigsdalersseddel måtte indkaldes og tilintetgøres, da virkeligt fine efterligninger dukkede op på markedet, smukt fremstillet af en blikkenslager i Svendborg, siden af en gravør i Malmö.* Det er jo dyrt at udforme, producere og udsende en ny seddel i hundredtusinde af eksemplarer, så i et tidligere tilfælde, hvor halvtreds-rigsdalersedlerne blev forfalsket, valgte man at indkalde alle sedlerne og forsyne dem med et mønster på bagsiden, hvorved sedlen for første gang fik et »moderne« udseende. Nu derimod valgte man at udsende en ny seddel på 5 rigsdaler og lod den tegne af G. F. Hetsch's nærmeste elev, maleren Henrik Olrik, der lod Nep-tun og gudinden Ceres kigge lidt genert til hinanden midt i en ornamentik, der nok vidner om tidens stilforvirring, men dog er udtryk for en højstudviklet gravureteknik, svære snirkler at gengive for andre. Blandt rækken af sedlerne hører denne til de præsentable.

Nye tider stod at læse på Olriks pengeseddel, der iøvrigt var usædvanlig stor, betydelig større af areal end vor tids 1.000-kroneseddel. For det første befriede man sig nu endelig fra den besværlige betegnelse *rigsbankdaler* fra 1813. Rigsbanken var jo væk for længst. For det andet var der til teksten føjet det forjættende: »vexles paa Anfordring med Sølvmunt«.

Rubow, II, 196.

Udsendelse af en ny seddeltype betød også skrivekrampe for direktører, bogholder og kasserer m.fl. Nogle år efter syntes man, skriveriet burde begrænses. I december 1871 bestemte en kongelig resolution, at nu skulle der »kun« to håndskrevne underskrifter på de enkelte sedler, og numrene kunne fremtidigt bogtrykkes.*

Skønt maler Olrik havde sparet på farven, var den stadig blå og kunne da stadig med føje kaldes en »Blå« som sin forgænger. Når

Under 22de August er igjennem Justitsministeriet udfærdiget følgende allerhøieste Befjendtgjørelse angaaende nye 5 Rigsdalersøbler, som af Nationalbanken sættes i Omløb:

Vi Greber til den Syvende, af Guds Raade Konge til Danmark, o. s. v. Gjøre bitterligt: at det for Os er andræget, hvorledes Nationalbanken i Kjøbenhavn ifølge en af Bankens forenede Bestyrelse i sin Tid tagen Beslutning ønsker at sætte nye 5 Rigsdalersøbler i Omløb, hvortil Vor allerhøieste Bemyndigelse er ansøgt.

*Udsnit af Departements-
tidende 1863, side 716.*

man iøvrigt netop valgte blå farve, havde det også en teknisk, sikkerhedsmæssig baggrund. Fotografering var jo begyndt at blive almindelig – alle kender de fornemme ovale portrætfotografier fra 1860'erne og 1870'erne. Overfor den blå farve reagerede glasnegativerne imidlertid kraftigt – billedet blev sort på de blå overflader og skjulte detaljer.

Olriks egentlig meget præsentable seddel fra 1863 fik kun en kort levetid; ca. 10 år cirkulerede den i Danmark. I hertugdømmerne nåede den slet ikke at komme, før vi tabte dem efter den berømte krig. Det er i det hele taget et spørgsmål, hvorvidt danske penge overhovedet blev brugt syd for Kongeåen. Skønt vi tabte to femtedele af monarkiets område, forblev seddelcirkulationen omtrent upåvirket, 20,2 millioner i 1863, 20,8 i 1865.*

Wilcke, 73.

En karl på en bondegård blev omkring 1870 aflønnet med 75 rigsdaler (ca. 150 kroner) om året, hvortil kom kosten og et par træsko inden vinter. Så var det mere velaflagt at være f. eks. vekseleer. De sociale forskelle var dengang helt enorme i forhold til nu. *De to brødre Henriques havde råd til i februar 1874 at købe ejendommen Højbroplads 9, hvor firmaet havde til huse til 1974. Huset, der var bygget i 1798, blev købt for 65.000 rigsdaler (130.000 kroner) af enkefru Petresch. Først i 1878 flyttede firmaet ind i ejendommen.*

Det tredje hus fra venstre er det, R. Henriques jr. købte i 1874. Fotografiet her skal være fra 1846, altså et af Danmarks første udendørs fotografier. (Det kgl. Bibliotek).

Den første danske tikronesedel med et lille beskedent rigsvåben, symbol på vor mindre værdsfølelse efter 1864-krigen. Sedlen havde ingen bagside. Fandt man den for grim kunne man veksle den til en skinnende guldmønt. (14×8,8 cm). Samlerværdi 1.500 kr.

Fra daler til kroner 1875-91

Rubow, II, 168.

Den første rigtige tikronesedel var i sandhed ikke nogen skønhedsåbenbaring, snarere må man kalde den en skamplet på dansk pengevæsen – der foreligger heller ikke oplysninger om, hvem der tegnede dette stykke køkkenornamentik, der blev den mest brugte pengesedel i de følgende 15 år. Sedlen var stadig blå, men nu var den trykt med en særlig farve indkøbt i Frankrig, der skulle sikre mod fotografisk gengivelse.* Hvad også har undret folk, da den kom ud den 4. maj 1875 var, at den var i miniformat, fire centimeter mindre på hver led i forhold til sin forgænger, 5-rdl-sedlen fra 1863, der fik lov at cirkulere videre et år efter 10-kronens fremkomst. Den ny form var hentet fra modens centrum, Paris, der havde 20-francs-sedler i dette fikse format.

Mærkeligt, at Nationalbanken brugte det triste køkkentapet uden bagside, når banken dog allerede i 1873 havde fået en betydelig smukkere tikronesedel med for- og bagside tegnet af halvfjerdsernes vel nok kendteste arkitekt, Vilhelm Dahlerup, han som formgav Det kgl. Teater, Pantomimeteatret, Glyptoteket og andre berømte danske bygninger. Udkastet blev muligvis forkastet, fordi det med sin Neptun- og Ceres-figur lignede den foregående daler-seddel for meget.

Pengeomlægningen 1873-75 var en virkelig stor omvæltning i dansk økonomisk historie, danner ligesom indgangsportalen til det moderne Danmark. Det var en modernisering i mere end en henseende. For det første gik man med kroner-øre over til et 10-talssystem i pengevæsenet i stedet for det tidligere 12-talssystem. Dette skete ikke uden stor modstand. Det gamle »duodecimale« system, der anvendtes i vægt og længdemål, var i den grad indlevet i alle mennesker, at de indlysende fordele ved 10-tals-systemet havde svært ved at trænge ind.* At skaffe os af med de »skæve« måleenheder blev en langvarig historie. Det begyndte med rigsdalerne i 1875, og det endte 100 år senere, da mål i trælasthandel (alen, fod, tomme)

12-talssystemet har den store fordel, at 12 er deleligt med så mange faktorer (2, 3, 4 og 6), medens kun 2 og 5 går op i 10. W. Scharling: Tidelings indførelse i det danske møntsystem. Dansk Månedsskrift 1868, 176-238.

endelig blev afskaffet. Men det duodecimale system lader sig ikke udrydde – tidsinddelingen med dens 60-60-24-system og gradinddelingens 360°, slipper vi vist aldrig af med.

Men vigtigere var det, at overgangen fra daler til kroner samtidig betegnede overgangen fra sølvmøntfod til guldmøntfod. Sølv havde været brugt som det almindeligste pengemetal langt tilbage i tiden. Det var tilpas sjældent og velegnet til udmøntning. Guld havde hidtil været for kostbart og for ædelt til at cirkulere i møntform. Men fra 1848 skete en revolution i verden, da vældige guldmængder blev fundet først i Californien, senere i Australien. Guldproduktionen tidobledes i løbet af nogle år. Fra udvindingsstederne bredte en bølge af prisstigninger sig som ringe i vandet ud over hele verden i løbet af 1860'erne og samtidig en overbevisning i alle finans kredse om, at pengesystemerne måtte forankres til gullet. Frankrig og Italien foruden Schweiz gik 1865 over til dobbeltmøntfod. De kunne derved udmønte og dække deres seddelcirkulation både med guld og sølv.* For Danmark og de andre nordiske lande blev det

Wilcke, 130f.

For- og bagside på Vilhelm Dahlerups udkast fra omkring 1873. Dekorationen vækker minder om Det kgl. Teaters foyer, tegnet af samme mand på samme tid. (15×9,1 cm). Nationalbankens arkiv.

imidlertid afgørende, at det triumferende Tyskland efter at have knust Frankrig i en kort, hektisk krig 1870-71, lige efter fredsslutningen proklamerede, at det gik over til guldmøntfod.

Allerede fra 1868 havde man på nordiske økonomikongresser diskuteret muligheden for en fælles møntreform. Sverige havde allerede i 1855 indført 10-tals-systemet med 100 öre for 1 daler. Dertil kom, at tilfældighederne i løbet af 1860'erne havde bragt de tre nordiske landes valuta nær op ad hinanden i kurs. Resultatet blev i hvert fald *den nordiske Møntkonvention* 1873, et imponerende initiativ i en tidsalder, hvor det nordiske samarbejde i to kriser (1848 og 1864) havde svigtet alvorligt.* Men i pengesager troede man på hinanden. De tre landes valuta blev baseret på en guldmønt, guld-tikronen, hvoraf der skulle udmøntes 248 styk på et kilo fint guld.* Tikronestykket eller den tilsvarende blå seddel fik følgende forhold til de vigtigste valutaer i verden:

Wilcke, 132.

Oprindeligt kaldtes møntenheden: krondaler, men det blev hurtigt forenklet til kroner.

- 10 kroner = 5 rigsdaler dansk rigsmønt
- = 2½ norske specier
- = 10 rigsdaler svensk rigsmønt
- = 11 shilling, engelsk mønt
- = 13,89 francs
- = 11,25 reichsmark
- = 2,68 US dollars*

Wilcke, 153. Konventionen var lige ved at gå i vasken, da Stortinget i første omgang forkastede den i 1873. Men i 1879 stod Norge alligevel på.

I datiden tillagde man det fællesnordiske pengefællesskab en umådelig betydning, ja, så deri måske begyndelsen til en egentlig nordisk union. Siden tog man det mere køligt. Men endnu i 1930'erne fungerede unionen sådan at svensk-norsk-dansk valuta cirkulerede frit til pari mellem landene.

Store mængder af guld-tikroner og guld-tyvekroner blev fra 1874 udmøntet, men blev trods alt aldrig rigtigt brugte mønter. De forsvandt ned i strømpeskafterne, medens pengesedlerne fik lov at flagre omkring. Papiret til de nye 10-kronesedler kom nu fra Sveriges Riksbanks Pappersbruk i Tumba.*

Rubow, II, 172.

I to år cirkulerede både rigsdaler og kroner i skøn forvirring. Derefter blev dalersedlerne indkaldt og destrueret, og det blev en ganske god forretning for banken; ca. 1 % af de udstedte sedler, ialt nærværd 150.000 rigsdaler kom aldrig for en dag og blev derfor noteret som en gevinst i Nationalbanken. Det kostede dengang banken 80.000 kr. i årlige udgifter at trykke sedler. Heraf udgjorde papirforbruget nær ved halvdelen af omkostningerne; trykningen kostede 16.800 kr. og de samlede lønninger var 7.600 kr.!* Underskrifterne, hvoraf nu kun den ene af to var håndskrevet, kostede i sig selv 2.300 kroner, sandsynligvis særhonorar til (eller lægebehandling for) den skrivende bankdirektør! Alene i 1875 skulle han skrive på 230.000 tikronesedler foruden på et par hundredtusinde 100- og 500-kronesedler.*

Ministerialtidende 1875, 666.

Ministerialtidende 1875, 676.

Husmanden og hans familie omkring grødfadet. (Fot. Nationalmuseet).

Den, der fik en tier i hånden i 1875, var ikke ilde faren. Der var godt forslag i den tarveligt udseende seddel – eller for at være præcis: en familie på to voksne og fem børn kunne leve en uges tid for den. Fra 1880 har vi et husholdningsregnskab for en familie på 7 personer. Det omfatter en uges forbrug:

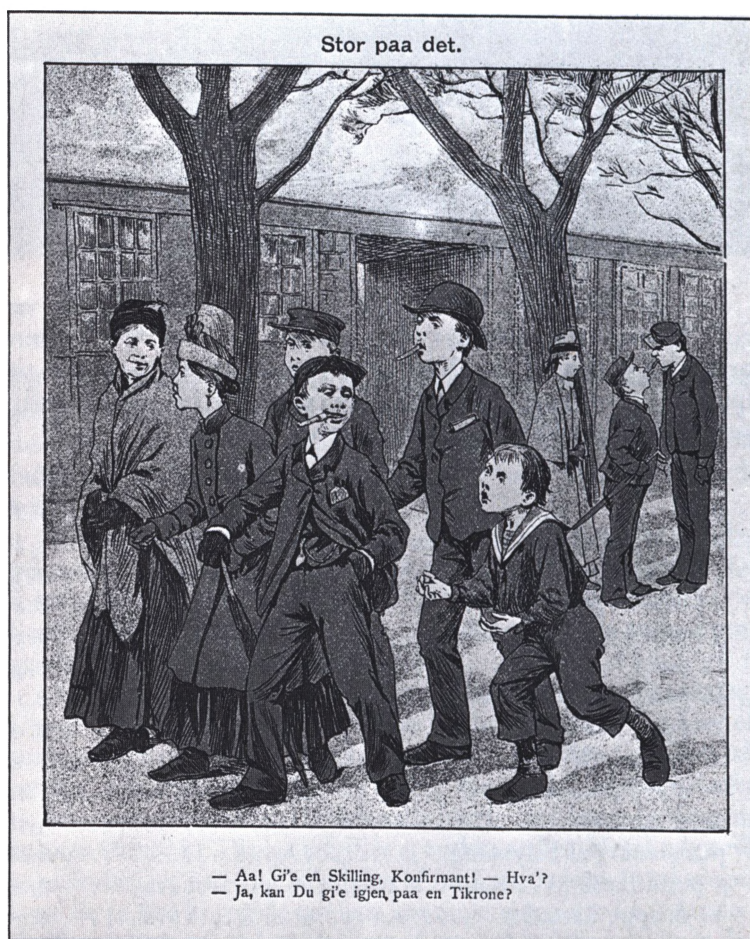
	Kr.
brød	1,75
2 pund smør	1,20
1 pund fedt	0,30
2 pund bygmel	0,26
3 pund byggryn	0,39
½ pund kaffe	0,48
½ pund cikorie (kaffeerstatning)	0,12
¾ pund sukker	0,39
28 liter mælk	1,12
½ liter fløde	0,24
sæbe og soda	0,10
petroleum (til belysning)	0,06
1 pund flæsk	0,40
¾ skæppe kartofler	0,30
øl	0,25
ost	0,15
	7,51*

Th. Sørensen, 83.

Hvert familiemedlem fik altså pr. dag 220 g brød, hvorpå de smurte 30 g smør/fedt.

Det gælder i dette tilfælde regnskabet for en husmand med et par køer. Hans samlede årsindtægt var 50 kroner i 1880, hvoraf 390 kr. gik til mad. Som man ser, var kosten næsten uhyggelig ensidig – til brød og smør/fedt gik mere end 40 % af husholdningspengene, til kød (1 pund flæsk til syv sultne maver pr. uge!) kun lidt over 5 % af pengene. Man brugte simpelthen rugbrød til at give folk mæthedsfølelsen – det var billigt nok (ca. 16 øre pr. kg) til at alle kunne få lov at spise ubegrænset deraf.*

Den første rigtige danske tikroneseddel forblev i kraft i 16 år. Alle var utilfredse med dens udseende, bl.a. fordi det svenske papir var af en kvalitet, der hurtigt gjorde »dokumentet« snusket og slidt. Det var årsagen til, at der udsendtes en ny i 1891 – men hvilken afløser!

Punch 1888, s. 116.

Tikronesedlen fra 1891 var kunstnerisk set en parentes i tiden. Dansk kunstindustri havde succes på den tid, navnlig i udlandet, hvor man beundrede dansk design i art-nouveau, en parallel til skønvirkestilen. Vandmærkernes gudeverden kigger ud – jfr. s. 34. (14,8 × 8,7 cm). Samlerværdi 1.400 kr.

Stillose tiere 1891-1913

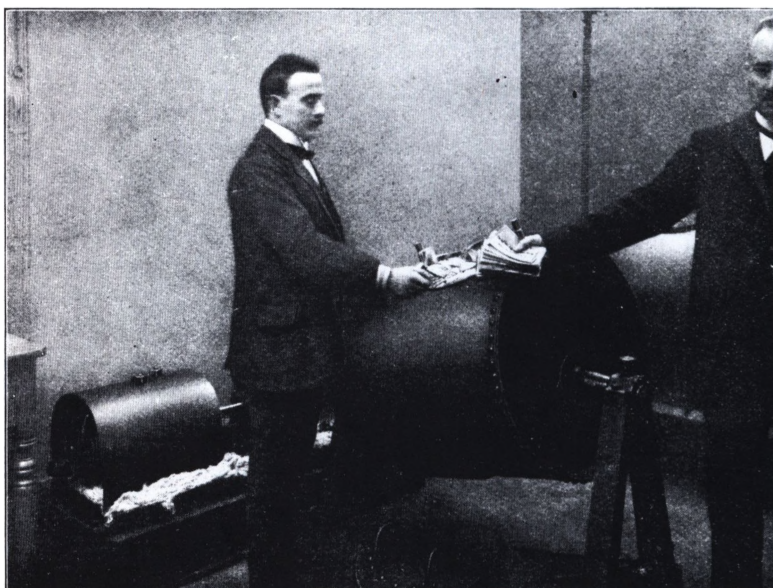
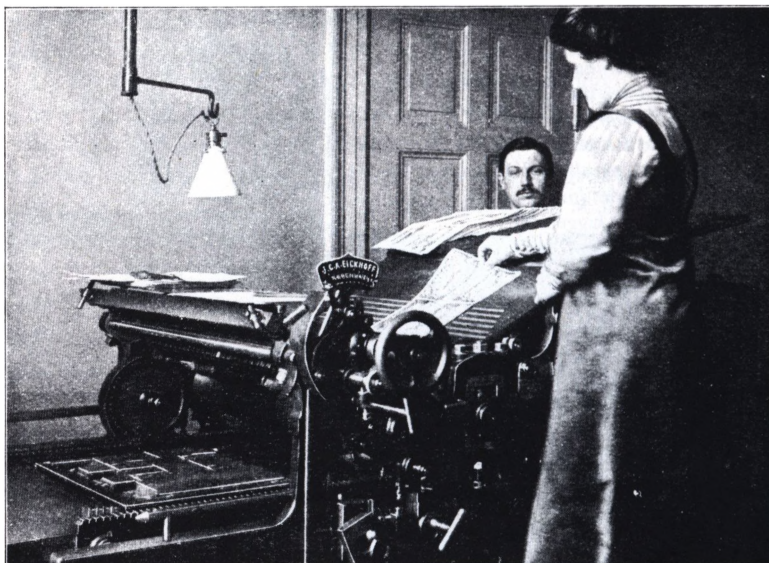
Hvem der har formgivet den tikroneseddel, der fra maj 1891 spredtes rundt i alle landets tegnebøger, vides ikke. Det nye ved den er, at sedlen for første gang var blevet trykt både på for- og bagsiden. Karakteristisk for den er dens stilforvirring og klodsede ornamentik – bunden dannes af et mønster af små titaller. Farven er heller ikke nogen skønhedsåbenbaring – den blå kulør, der ellers prægede dens forgængere siden 1835, var væk nu.

Fra 1870'erne blev pengesedlerne ikke mere trykt i bankens egen bygning. Firmaet H.H. Thiele havde fra 1830'erne haft arbejde for banken, og dets dygtige leder Just Thiele overtog efterhånden også udførelsen af statens »finere« tryksager. Fra 1858 fremstillede Thiele således alle danske frimærker, fra 1861 alle stempelmærker, fra 1869 lotterisedler, og fra 1874 fik han sågar også i ordre at fremstille samtlige pengesedler for Finland, dengang generalgouvernement under Rusland. Fra dette tidspunkt trykte han også de danske sedler i sit trykkeri, ligesom originalpladerne blev fremstillet i hans laboratorium – i sandhed en betroet forretningsforbindelse for banken. Kontrol med produktionen foregik ved, at banken afleverede nøjagtig optalt papir til trykkeren, der, hvis han ikke tilbageleverede præcis det samme antal i form af sedler eller makulatur, måtte betale de manglende ark, som om det havde været penge-

Eksempel på tidlig dansk art-nouveau. Pietro Krohns Hejrestel fra 1888. Bing & Grøndahl. (Kunstindustrimuseet).

Seddeltrykning i de go'e gamle dage omkring 1910. Når seddelarkene kom fra trykkeriet påtryktes underskrifterne i selve banken på bankens beskedne maskineri. Nederst den sidste nye model i 1910 til destruktion af pengesedler, en slags kærne fyldt med en natronopløsning, der på 10 timer kunne opløse mange millioner kroner i sedler. Fra H. Wulff: Penge (1912), s. 102.

sedler. Desuden blev pengene først brugelige, når bankens eget personale havde trykt nummeret på og leveret underskrifter.

Destrueringen af slidte sedler, der hidtil var foregået på Rosenborg eksercerplads, blev nu flyttet til bankbygningen i Holmens Kanal. Der blev konstrueret en særlig ovn til afbrænding af kostbarhederne i kælderen* – et arbejde, der må have varmet så meget, at husets øvrige kakkelovne godt kunne stå kolde. Det var jo allerede da ikke små papirmængder, det drejede sig om. I 1891 afbrændtes således sedler for 5 1/2 million kroner, hvilket var 5/7 af hele den cirkulerende seddelmasse eller ialt 3.200.000 stykker pa-

Rubow, II, 174.

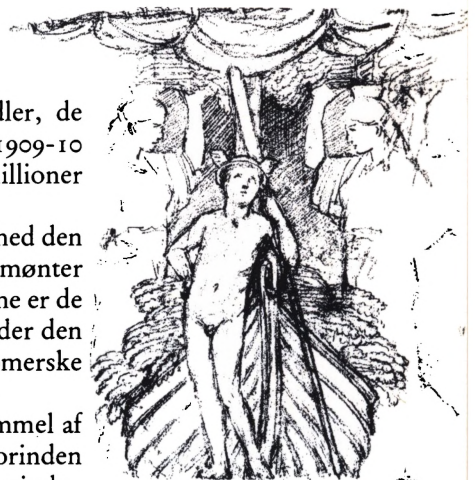

Udkast til en tier fra 1886 underskrevet af dens formgivere, Thorvald Bindesbøll og August Jerndorff. Bindesbøll havde formodentlig formgivet skriften, medens Jerndorff havde tegnet de ni klassiske figurer. På en skitse, gengivet nedenfor, forsøgte Bindesbøll at erstatte midterfiguren med en drengefigur, der gjorde helheden mindre højtidelig, mere dansk. Sedlens bagside er det på denne omslag gengivne mønster, hvori tallet 10 og ordet kroner indgår, så det kan læses fra alle sider. (Kunstindustrimuseet).

pir. Af disse var de 3 millioner udelukkende tikronesedler, de øvrige 200.000 fordeltes på 50, 100 og 500 krone sedler. I 1909-10 var man oppe på en årlig destruktion på henimod 12 millioner sedler.

Det er især bagsiden på 1891-tieren, der er mærkværdig med den særprægede, men yderst naturtro gengivelse af 10 1-kronemønter fornedet og de grimme tomme glugger foroven. Helt tomme er de to af gluggerne dog ikke. Hvem kigger på én, når man holder den rigtige seddel op mod lyset? Det gør »naturligvis« den romerske gudinde Minerva og hendes fætter Vulcan!

Nationalbanken havde ikke behøvet at sende dette skrummel af en seddel ud. Den havde fået tilbudt et spændende udkast forinden tegnet af et trekløver af tidens mest talentfulde danske kunstindustrielle formgivere, arkitekten Thorvald Bindesbøll, maleren August Jerndorff og siden trykt af xylograf F. Hendriksen. Forslaget blev udformet allerede i 1886 i harme over den på det tidspunkt gældende lurvede blå tikroneseddel og blev indleveret til Nationalbanken, der dog ignorerede det. Da banken så i 1891 i stedet udsendte den nye seddel, offentliggjorde de tre deres forslag i en smuk farvegengivelse i Tidsskrift for Kunstindustri* med nogle

Tidsskrift for Kunstindustri
1891, 163.

Thorvald Bindesbølls indflydelse på dagligdagen er ikke ophørt endnu 70 år efter hans død. Hans øletiket fra 1904 er kendt af alle danske og fler til. I år er etiketten forsynet med et portræt af brygger Jacobsen malet 1886 af August Jerndorff – de to arbejdsfæller fra tikronesedlen, Bindesbøll og Jerndorff mødes her igen næsten et århundrede efter.

Rubow, II, 70.

Den første danske femmer, tegnet af Hans Tegner. (12,7×7 cm). Samler værdi 1.200 kr.

PRISOPGAVE

UDSAT AF

KUNSTFORENINGEN.

I Betragtning af det Ønskelige i, at de cirkulerende Pengesedler tilfredsstille foruden de tekniske Førdringer, der bør stilles til dem, tillige, i saa høj Grad som muligt, kunstneriske Hensyn, har Kunstforeningen vedtaget at udsætte en Præmie for:

Tegning til en Pengeseddel.

Til Vejledning ved Tegningens Udarbejdelse tjener:

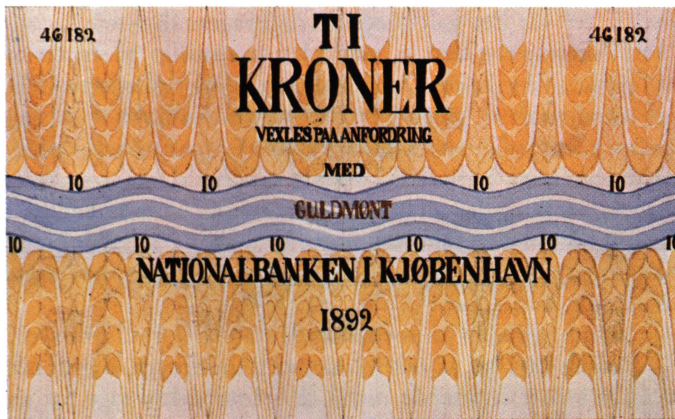
- at Seddelen bør gives mindst 2 Farvetryk paa Forsiden og 1 paa Bagsiden, foruden Paatrykning af Tegning med Text, Nummer m. m.;
- at Seddelen bør have mindst eet Vandmærke og gives Farver, der vanskeliggjøre dens fotografiske Eftergjørelse og bidrage til, at dens Udseende ikke let forandres ved Smuds, f. Ex. paa Forsiden en blaa, violet eller graa Tegning paa en gul eller gulrød Bund og paa Bagsiden en graa, Blaa eller brun Farve;

knotne ord over forbigåelse af forslaget og hård kritik af den nye seddel. Men sagen var ikke færdig dermed. Kunstforeningen i København benyttede lejligheden til i 1892 at luften sin protest ved at udskrive en offentlig præmiekonkurrence om udformningen af en bedre og smukkere tikroneseddel. Desværre kendes antallet af deltagere ikke. Kun to af forslagene er bevarede, nemlig et nyt forslag fra Thorvald Bindesbøll og et andet af historiemaleren Agnes Slott-Møller.

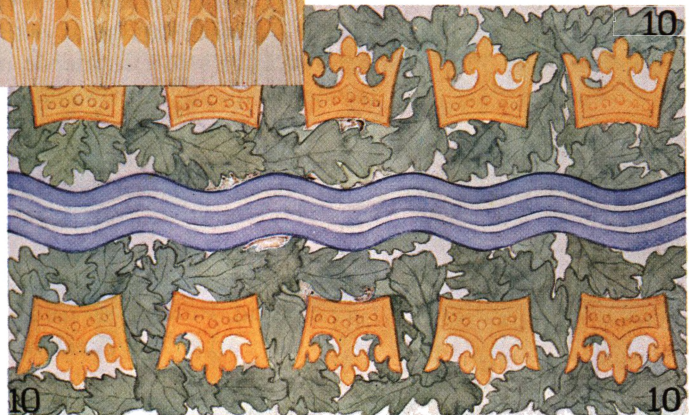
Ingen af disse forslag blev taget op til alvorlig overvejelse i Nationalbanken – måske egnede de sig heller ikke af sikkerhedstekniske grunde. Derimod fik en mere konservativ kunstner, Hans Tegner, mulighed for at få udsendt en seddel nogle år senere. Det var den første danske femkroneseddel der hermed kom til, halvt imod Nationalbankens vilje.* Der var fremkommet stadige opfordringer fra jyske handelsforeninger, der savnede et betalingsmiddel mellem tokronen og tikronesedlen. Samtidig cirkulerede ganske store mængder af svenske og norske femkronesedler i Danmark. Resultatet blev da den stukkatur-agtige femkroneseddel, der cirkulerede fra 1898 indtil oktober 1919.

Bindesbølls bidrag til Kunstforeningens konkurrence 1892. Sedlen forelå i flere farvevarianter. (Kunstindustrimuseet).

Agnes Slot-Møllers bidrag til konkurrencen. På bagsiden gengives 10 kongekroner. (Kunstindustrimuseet).

Ugebladet Klods Hans' forslag til nye vandmærker på den omstridte tier efter at lederen af en offentlig institution var blevet idømt en bøde på ti kroner. (Klods Hans 1908, s. 319).

Rubow, II, 179.

Et kaffestel for en tier. Fundet for de penge i 1908. Annonce i Klods Hans 1908, s. 344.

Falskneriernes tid var ikke forbi – tværtimod. Netop omkring århundredskiftet var det galt med efterligninger. Det raffinerede var, at forfalskningerne denne gang blev fremstillet på en derti indrettet fabrik i New York. Den havde også grejer til at fremstille de rigtige vandmærker, så gengivelsen var så komplet som der kunne gøres udenfor Thieles københavnske pengetrykkeri. Uheldigvis dummede New York fabrikken sig imidlertid ved at sende et så stort antal danske sedler ud i USA, at man kom på sporet af den »direktør« og fik standset fabrikationen. Men forinden havde Nationalbanken indkaldt alle sine tiere og forsynet dem med nye kontrolvandmærker.*

Pris- og lønudviklingen var forbavsende stabil i de år til trods for at hele Danmark var ved at »skifte ham«. Landbruget, der havde været så godt som enerådende indtil ca. 1870, måtte vige for en fremvoksende industri. Vældige bølger af landboere brød op fra hjemstavnen og bosatte sig i de danske byer eller på den amerikanske prærie. København havde vokseværk. Der var hele tiden flere indbyggere end der var job. Men de, der havde arbejde, fik takke være fagforeninger og strejker – tilsyneladende da – bedre leveforhold. Eller gjorde de? Nedenstående tabel er et svar på de mange romantiske forestillinger om, hvor billigt alting var på vore bedste forældres tid. Priserne for tre år, 1897, 1909 og 1972 er sat op mod almindelige arbejders timeløn de pågældende år, så man får indtryk af, hvor mange minutter man skulle arbejde for at tjene til de vigtigste næringsmidler.

	Priser i <i>minutters</i> arbejde for alm. arbejderløn					
	Detailpriser i øre					
	1897	1909	1972	1897	1909	1972
Kød, kg	66	96	2495	105	122	61
Flæsk, kg	82	119	1880	130	151	47
Æg, stk.	5	7	60	8	9	2
Ost, kg	81	106	1340	127	135	33
Smør, kg	181	215	1440	286	274	36
Fedt, kg	100	127	465	158	162	12
Margarine, kg	108	137	475	171	175	12
Rugbrød, kg	11	16	185	18	21	5
Ærter, kg	29	41	390	46	52	10
Sukker, kg	33	42	260	52	53	6
Kaffe, kg	280	232	2515	442	296	62
Bajersk øl, 1/2 fl.	10	11	175	16	14	4
Hvidtøl, 1/1 fl.	7	9	140	10	11	3
Petroleum, liter	15	18	60	23	24	2
Te, kg	320	475	3540	505	606	87
Brændevin, 1/1 fl. ...	23	54	3805	36	69	94

Man må konstatere, at mad i realiteten kostede 4-5 gange mere end nu. Det er kun brændevinen, der også i realiteten er dyrere nu end dengang – det har staten sørget for. Det er især værd at lægge mærke til, at det i virkeligheden gik baglæns med arbejdernes levevilkår mellem 1897 og 1909. Lønningerne var nok blevet højere, men priserne var blevet endnu højere.

I 1892 tiltrådte tredie generation af familien i firmaet R. Henriques jr. De to brødre, Aron og Martin, optog hver en søn: henholdsvis Otto Henriques (36 år) og Edmond Henriques (32 år) indtrådte som partnere, sådan at firmaet nu styredes af 4 familiemedlemmer.

© Copenhagen Press

Gerhard Heilmanns tikrone-seddel, prøvetryk fra 1913. Sedlen blev gyldig betaling i 32 stormfulde år. Forsiden blev desuden brugt igen 1947-52 i grøn udgave. (12,5 x 7,2 cm). Samlerpris 500 kr.

Den »klassiske« tikroneseddel 1913-45

Der er noget helt igennem sympatisk ved den tier, der blev tegnet af Gerhard Heilmann og udstedt første gang i 1913. Det var sikkert dens fordelagtige ydre, der gjorde, at den fik en så usædvanlig lang levetid. Jugend- eller skønvirkestilen egnede sig så glimrende til den slags brugsgrafik, pengesedler, frimærker, sølvtøj etc. Med sin bredde i tal og slyngninger fortæller den så enkelt om, hvad det drejer sig om – et blik er nok. Til gengæld måtte Nationalbankens teknikere, der skulle imødegå faren for forfalskninger, finde på nye sikkerhedssystemer: de gjorde sedlerne flerfarvede for første gang. Bag ved forsidenes bladguirlander ser man ind på et stykke blomsterbestrøet eng, et velgørende modstykke til de mange stiliserede ornamenter.*

Fra 1913 blev underskrifterne trykt på sedlerne. Direktørrerne kunne nu nøjes med at skrive på én seddel.

De Heilmann'ske pengesedler, hvori også indgik den berømte 500-kroneseddel, »Plovmanden«, har en forhistorie, der går nogle år tilbage før 1913. Nationalbankens rettigheder og pligter, den såkaldte oktroj, der blev givet 1818 af Frederik VI, gjaldt for 90 år. I banken vidste man ikke, om den ville blive fornyet. Socialdemokrater gik ind for en statsbank, og Nationalbanken gjorde derfor i nogle år ikke noget for at modernisere sin drift og derunder også seddelfabrikationen. I 1907 blev imidlertid en forlængelse (indtil

Herover: Gerhard Heilmann offentliggjorde i 1907 et velmotiveret forslag om nye mønttyper, et udtryk for hans fortræffelige formsans. Dette var muligvis indledningen til hans samarbejde med Nationalbanken et par år efter. Burde man ikke nu genoverveje Heilmanns forslag? (*Gads danske Magasin* 1907, s. 319).

Til venstre: Heilmann måtte arbejde en del med sine løver og ornamenter førend han fandt en bedre form end på dette første forslag i Nationalbankens arkiv.

Herover: Selvportræt af Gerhard Heilmann fra 1902, 43 år gammel. (*Det kgl. Bibliotek*).

Til venstre: Tangplanten, der dekorerer tierens forside, passede godt til skønvirkestilen. Her går motivet igen i en vase fra 1918 af keramikeren Effie Hegermann-Lindencrone, Bing & Grøndahl. (*Kunstindustrimuseet*).

1936) af oktrojen vedtaget af Rigsdagen. »Betalingen« for forlænselsen var at banken skulle yde staten 750.000 kr. pr. år som vederlag for retten til at udstede pengesedler. Oprindeligt havde justitsminister P. A. Alberti krævet et mange gange højere beløb. Til gengæld blev kravene til dækning med guld af den cirkulerende pengemængde reduceret væsentlig. Ingen kunne da vide, at dette gav store vanskeligheder nogle år senere, da Verdenskrigen udbrød.

Af glæde over den forlængede oktroj besluttede Nationalbanken at indføre en ny seddelserie – og den skulle være ny helt igennem. Der blev udskrevet en præmiekonkurrence om udformning af sedlerne. Hvor mange og hvem der deltog i konkurrencen, vides desværre ikke. Der er kun bevaret to af de indsendte udkast til tikronesedler foruden Gerhard Heilmann's, der vandt præmien. Det ene var af Hans Tegner, den dekorationskunstner, der havde udformet 5-kronesedlen i 1898 (side 32). Men tikronesedlen er langt mere upersonlig og ligegyldig end femmeren var. Personlig og helt igennem dansk er derimod det andet konkurrenceudkast af maleren Niels Skovgaard, hvis baggrund i den danske folkehøjskole og med rødder tilbage i guldalderens nationalromantik ikke fornægter sig – ligheden med Gefionspringvandet på Langelinie er helt påfaldende. Springvandet, billedhuggeren Anders Bundgaards flotte værk, blev netop sat op samme år, som Skovgaards udkast blev til.

Det sejrende udkast, der iøvrigt blev omarbejdet en del, inden det sattes i produktion, skulle fremstilles på det samme private trykkeri som før. Forbindelsen med H. H. Thieles trykkeri ophørte først fra 1918. Nationalbanken købte da en naboejendom og skaffede en efter tiden meget fin maskinpark til farvetrykning; også en ny og bedre papirtype blev anvendt. Leverancerne fra den svenske seddelbanks papirbrug i Tomba havde ikke tilfredsstillet os i Danmark. De forenede Papirfabrikker opførte i 1908 en særlig bygning i forbindelse med den store fabrik i Silkeborg og med en arbejdsstyrke fra begyndelsen på 70 mand.*

Næppe var de Heilmann'ske sedler kommet i cirkulation, førend det danske pengevæsen rystedes af en krigs- og krisetid. Ved krigsudbruddet i begyndelsen af august 1914 var der tilløb til panik – folk ville sikre deres værdier. »Veksles på anfordring med guld«, stod der jo på tikronesedlerne, og guld er bedre end papir i krigstider. For at undgå run på Nationalbanken blev guldindløseligheden suspenderet den 2. august.

Men ikke nok med det. Da folk ikke kunne få guldmønter, samlede de sølvmønterne, 1- og 2-kronestykkerne, i kister og kasser. Dette kunne føre til mangel på skillemønt og dermed til svigtende tro på pengeværdien. I hastemøder i Rigsdagen gennemførtes derfor en ny forhastet lov af 14. august om bankens oktroj, hvorefter der kunne udstedes seddelpenge på 1 og 2 kroner.* Det blev nu kun til 1-kronesedler, hvoraf der efterhånden sattes 34 millioner styk i cirkulation, kedelige små billetter, som Gerhard Heilmann ikke havde noget at gøre med.* De blev først inddraget i slutningen af 1920'erne.

Rubow, II, 147.

(12 x 7,5 cm).

Dansk Pengehistorie II, 21.

Nationalbankens årsberetning
1918/19, 26.

Niels Skovgaards tikronersforsøg 1908. Karakteristiske udtryk for den nationalt og grundtvigianske sindede kunstner. Det sikkerhedstekniske havde Skovgaard ikke tænkt på. Det havde derimod Hans Tegner i sit forslag (nederst). En tung og kedelig udformning sammenlignet med hans femkroneseddel fra 1900 (se side 32). (Begge udkast i Nationalbankens arkiv).

Det lykkedes at holde inflationstendensen nogenlunde nede under 1. verdenskrig. En genstand, der i 1914 kostede 10 kroner, var steget til 18 kroner ved krigens slutning i 1918. Men seddelcirkulationen tredobledes i samme tidsrum fra 156 til 450 millioner kroner. Det store skred i priserne skete først i de første efterkrigsår. Varen til 10 kroner i 1914 kostede 26 kroner i 1920. I 1926 kæmpede man sig dog ved valutarestriktioner og lønreduktioner tilbage til 1918-prisniveauet. I 1927 opfyldte man igen det løfte om guldindløselighed, der troligt havde været trykt på sedlerne trods suspensionen i 1914. Det var dog ikke en tilbagevenden til guldmøntfod, men, ligesom Bank of England havde gjort i 1925, til guldbarrefod. Det betød, at man skulle have godt med penge på lommen, hvis man ville have guld, nemlig ca. 28.000 kr. for en guldbarre på godt 11 kg (400 ounces)* I 1920'erne blev guld ti- og tyvekronestykker inddraget af Nationalbanken. Det drejede sig om ikke mindre end 1,7 millioner styk guld-tikroner og 3,7 millioner styk guld-tyvekro-

Dansk Pengehistorie II, 107.

Wilcke, 194-95.

En af 1930'ernes krisebevægelser, Jord, Arbejde, Kapital (JAK) ville skaffe landbrugerne rentefri kapital og indførte derfor sit eget penge-system. (13,5 x 8,3 cm). Nationalbankens arkiv.

ner.* Langt den største del af dette betydelige guldbjerg ligger formodentlig i Nationalbankens hvælvninger den dag i dag.

Guldbarrefoden blev dog en kort fornøjelse. To år senere, i 1929, indtraf Wall Street katastrofen, hvis virkninger i de følgende to år bredte sig over hele verden. Den 20. september 1931 gik England fra guldbarrefoden, og det gjorde Danmark også nogle få dage senere. Dermed forsvandt indløselighedssystemet for aldrig mere at genopstå. Så længe det bestod, kunne også menigmand forstå seddelpengens filosofi – sammenhængen mellem metalpenge og sedler. Sedlerne beholdt da også en tekst, der kunne hensætte borgerne i den gamle illusion efter september 1931: »Nationalbankens sedler indløses med guld efter gældende lov«. Teksten var den samme helt op til 1954.

At fortælle om danske penge i årene 1913-45 er historien om en langsom prisstigning. En tømmersvends dagløn i 1913 var 3,48 kr. – i 1945 var den steget til 25,28 kr. (8 timer à kr. 3,16). Selv under tredivernes store arbejdsløshedskrise steg lønningerne, omend langsomt.

I denne periode trådte fjerde generation af familien Henriques til – to halvbrødre overtog ledelsen, Carl Otto Henriques blev partner i 1919, Walter Holm Henriques i 1925.

En tier i modstandbevægelsens tjeneste. Stumperne af denne iturevne tier blev brugt som »løsetegn«, da danske officerer i Stockholm i efteråret 1943 søgte den danske konges godkendelse til oprettelse af det, der senere blev den danske Brigade i Sverige. Den ene del af sedlen kom i forvejen til København gennem den svenske ambassade, medens senere en hemmelig kurer kom og identificerede sig ved hjælp af den anden stump af sedlen. (Museet for Danmarks Frihedskamp).

Nederst: Et minde fra befrielsesdagene i maj 1945. (13,8 x 7,9 cm). Nationalmuseets arkiv.

Besættelsestidens stærke nationalfølelse præger med sit vikingemønster tikronesedlen fra 1945. Forsiden anvendtes kun 2 år, bagsiden blev siden brugt til 1952. Samlerværdi 300 kr.

Seddelombytning 1945

Den anden verdenskrig og besættelsestiden havde vendt op og ned på alting, også pengevæsnets. Tyskerne trak mere end 5 milliarder kroner på Nationalbanken, og store formuer forsvandt ned i de såkaldte værnemageres lommer. For at imødekomme tyskernes krav, måtte seddelomløbet tredobles i løbet af krigen. Finansministeriet nedsatte da allerede i januar 1942 i stilhed et udvalg, det såkaldte professorudvalg, der skulle tage stilling til pengeforholdene, når krigen var forbi. Her formedes ideen til en pludselig seddelombytning, som kunne tvinge alle de krigstidsprægede formuer frem i dagens lys og på een gang tjene to formål: dels at skaffe en skattemæssig sanering – så godt som alle de tyske betalinger var gået udenom skattemyndighederne – dels at sætte seddelcirkulationen væsentlig ned, skaffe balance mellem pengemængden og den særdeles begrænsede vareomsætning.

Nationalbanken tog allerede i 1943 sagen som en realitet. Seddeltrykkeriet begyndte i største hemmelighed at trykke et sæt helt nye pengesedler, der blev henlagt på et lager med henblik på krigens afslutning. Arbejdet stod på fra september 1943 og til seddelombytningen blev gennemført i juli 1945, og det imponerende er, at det lykkedes at holde sagen fuldstændig hemmelig i den tid. Ingen af seddeltrykkeriets halvt hundrede medarbejdere mælede et ord om deres travle virksomhed.

De store sedler fik forsider ligesom de tidligere, Heilmann'ske, blot med andre kulører.* Tikronesedlerne fik derimod et helt nyt

Derved kom forsiden af 100-kronesedlen fra 1913 til at fungere helt op til 1960.

Se rundspørge i Berlingske Tidende 27. juli 1945.

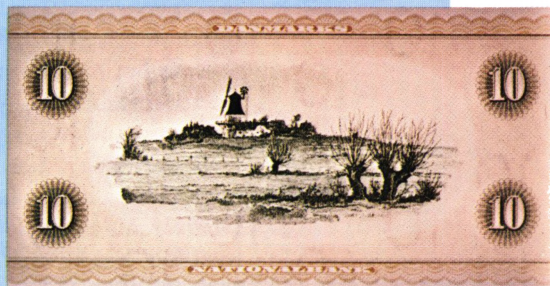
På den sorte børs i Suhmsgade omsattes købekort i de dage til priser omkring 250-300 kroner. Berlingske Tidende 24. juli 1945.

udseende med et vikingemønster à la Jellingestenene og en bagside med tre rosetter, der iøvrigt også gik igen på de andre, større sedlers bagsider. De besværlige forhold, hvorunder sedlerne var blevet til, bidrog til, at de hverken var smukke eller sikkerhedsmæssigt set tilfredsstillende, ligesom papiret var dårligt, præget af krigstiden. Publikum modtog da også sedlerne med sure bemærkninger,* hvorimod offentligheden (bortset fra dem, der kom i klemme) så med stor velvilje på selve pengeombytningen og den formueopgørelse, der fulgte med. Selvom det havde præg af statslig posekiggeri, blev foranstaltningen opfattet som en del af retsopgøret, i dette tilfælde et opgør med værnemagerne, der havde tjent så fedt på landets bekostning.

Pengeombytningen skete ved et kup. Fredag den 20. juli 1945 fremsattes forslaget derom i Rigsdagen af finansminister H. C. Hansen og det gennemførtes i løbet af lørdagen. De følgende dage sattes de Heilmann'ske sedler ud af kraft, og den 23.-26. juli skulle alle mennesker i landet møde op i landets banker med deres seddelpenge samt deres »købekort«, et kort, der indgik i rationeringssystemet.* Man skulle desuden gøre rede for alle bankkonti og værdipapirer på en særlig selvangivelse. Helt var det nu ikke lykkedes at hemmeligholde transaktionen forinden. Allerede den 18. maj, altså kun et par uger efter befrielsesdagen, havde nogle dagblade forlydender om en kommende omveksling og deraf følgende flittig aktivitet. Under Folketingets forhandling om loven to måneder senere taltes der så meget om disse indiskretioner, at finansministeren meddelte, at han ville lade politiet undersøge sagen. Mere hørte man dog ikke derom.

Den gulbrune tikroneseddel blev hurtigt laset. Banken anså den allerede fra udstedelsen som et midlertidigt »kreditbevis«. Den 22. maj 1947, altså mindre end to år efter, kom en ny tier på gaden – eller rettere en gammel i ny forklædning. Den go'e gamle Heilmann'ske seddels forside blev trukket frem igen, men nu i en olivengrøn udgave. Som bagside brugtes 1945-sedlens roset i samme kulør. Den forrige seddel blev dog ved med at cirkulere sideløbende med den nye, indtil de begge to i juli 1953 blev indkaldt og i millionvis forsvandt i den store roterende papirmølle.

Første udgave af Ib Andersens tier, karakteristisk ved at landskabet på bagsiden var grønt. Det blev senere trykt i sort samtidig med at sedlen ændrede format. (12,6×6,5, fra 1954 7,1 cm). Samlerværdis 15 kr.

»Eventyrtieren« 1952-74

I fremstilling af pengesedler stræber man efter at efterkomme to krav, et kunstnerisk og et sikkerhedsteknisk. At forene disse to krav er vanskeligt og er tilsyneladende blevet det mere og mere efterhånden som avanceret foto-teknik er blevet hvermands eje og efterligning og forfalskning dermed lettere. De Heilmann'ske pengesedler, der fik så lang levetid, var fremstillet i en periode, hvor fototeknik endnu var primitiv, og hvor begrebet brugskunst netop kom frem og havde en guldalder i skønvirke-stilen. Men sikkerhedsteknisk var disse sedler ikke sikre nok nu. Fagfolk indenfor trykketeknik hævdede allerede i 1930'erne, at man af sikkerhedsgrunde burde gå tilbage til den gammeldags gravureteknik med mange kruseduller oven i hinanden – den såkaldte guillochering, en teknik, der ved hjælp af en tegnemaskine kunne lave sådanne ornamentter, som aktiebrev og stempelmærker endnu er fyldt med.*

Det var også det sikkerhedstekniske synspunkt, der dominerede, da Nationalbanken i juli 1947 udskrev en offentlig idékonkurrence om nye pengesedler. I bedømmelsesudvalget var både kunst og teknik repræsenteret, førstnævnte ved maleren Aksel Jørgensen, billedhuggeren Utzon-Frank og arkitekten og skrifteksperten Gunnar Biilmann Petersen, teknikken ved to civilingeniører fra bankens seddeltrykkeri, og banken selv ved dens hæderkronede direktør, tidligere finansminister Bramsnæs. Præmiesummen var på 15.000 kroner, et kæmpebeløb dengang, der lokkede mange til. Da fristen udløb den 2. januar 1948, kom lige ved 100 konkurrence-deltagere ilende til Nationalbanken med forslag. Den sidste, der kom strygende i en taxa med sit forslag få sekunder inden lukketid, var konkurrencens overlegne vinder, tegneren Ib Andersen, den

E. Norvil: Hvorledes man laver pengesedler, De grafiske Fag 1934, 199-203 og 213-16. Om teknikken se Gunnar Andersens bog fra 1974, Pengesedler.

beundrede illustratør i Politikens ugentlige tillæg, Magasinet. Ib Andersen afleverede et enkelt, uprætentiøst ark med tre små tegninger. Den ene forestillede nogle åleruser på en strandeng, en meget detailrig pennetegning med ganske let akvarelfarve over; men han ramte dermed netop det, som teknikerne så som noget væsentligt i kravet om sikkerhed mod forfalskninger: en genoptagelse af den klassiske gravureteknik. Konkurrentetegningerne blev ikke brugt på sedlerne; men Ib Andersen blev sammen med Biilmann Petersen og bankens medarbejder Gunnar Andersen indlemmet i et samarbejde, der i første omgang resulterede i det, man kunne kalde »eventyrtieren« fra 1952, gengivet ovenfor i sin første form med den ejendommelige grønne bagside.

Arbejdet med en ny seddelserie stod på i de følgende 12 år og sluttedes først med en ny 500-kroneseddel i 1964. Et gennemgående træk for danske pengesedler fra denne tid er, at de alle er forsynet med portrætter, tieren med H. C. Andersens portræt, femmeren med Thorvaldsens, halvtredseren (fra 1957) med Ole Rømers osv. Det var nu ikke alene herhjemme at sedlerne fik portrætter på forsiden. Blader man gennem de store internationale seddelkataloger, stirrer en broget forsamling af herrer og damer en i møde overalt. Også dette har en sikkerhedsteknisk motivering. Efter sigende opdager man hurtigere de mindste ændringer i ansigtstræk end i anden ornamentik.

Der var noget af efterkrigstidens nationalromantik over Ib Andersens tier, mindelser om moderne turistreklame. Der var en hård,

Forstørrelse af portræt på en pengeseddel viser kobberstikkerens suveræne linieføring. Det er ikke let at gøre efter. Fra Gunnar Andersen: Pengesedler.

Ib Andersen ved arbejdsbordet. Fra Ib Andersen. Tegninger og Tekst, 1971.

plakatagtig brydning mellem de poetiske tegninger: storkereden i Asminderød udenfor København og Egeskov Mølle på Sydfyn på bagsiden, og sedlens øvrige teknisk prægede ornamentik og dens arkitekttegnede bogstaver.

Sedlen fra oktober 1952 fik iøvrigt ikke lov til at forblive uforandret ret længe. Dansk Blindesamfund protesterede voldsomt, da den udsendtes samtidig med den blå femkrone. De to sedler var nemlig gjort nøjagtig lige store, og de blinde ville altså ikke have en chance for at kende forskel. Nationalbanken måtte tage denne berettigede kritik til følge og fra marts 1954 gøre tieren 6 mm højere og forhøje borten foroven og forneden. I denne form cirkulerede »eventyr-sedlen«, bortset fra en ubetydelig ændring i 1957, indtil 1974. Det var et karakteristisk træk ved den, at den havde en tydelig bort på langsiderne, men intet, der dannede afslutning for enderne – derved mindede den om en seng uden hovedgærde og fodstykke. Det gav også indtryk af, at den fremstillede i store ruller ligesom visse andre slags papir og ikke som i virkeligheden i ark.

I denne periode overtages firmaet R. Henriques jr. af femte generation. I 1951 indtrådte Carl Otto Henriques' søn Henrik Henriques. I tre år lededes firmaet af far og søn. Men i 1954 indtrådte prokurist Holger Jensen som partner, den første uden for familien. Holger Jensens optagelse måtte ses som påskønnelse af hans fremragende ledelse af firmaet i krigens sidste år, hvor han havde generalprokura i chefernes fravær. Holger Jensen døde i 1969. Efter Carl Otto Henriques' død i 1966 indtrådte hans hustru, Elly Henriques som partner indtil januar 1974. I 1969 indtrådte Leif Allan Henriques som medejer og firmaet ledes da nu af to halvfætre, Henrik og Leif Allan Henriques, femte generation i familien, hvis hovedtræk ses på stamtavlen på indersiden af omslagets bagside.

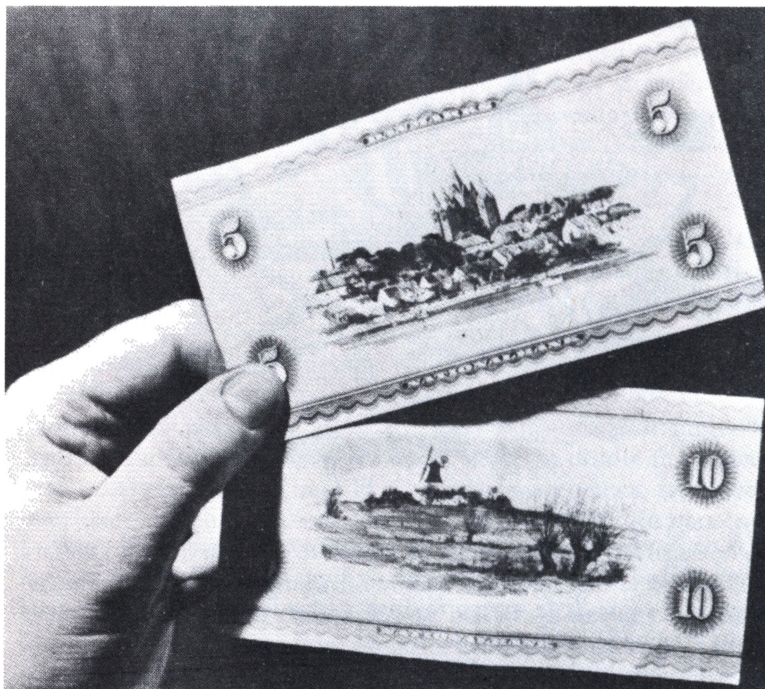
I de tidligere afsnit er vist, hvordan der i forrige århundrede skulle arbejdes op til to uger, før en københavnsk håndværker havde tjent et beløb svarende til en tikronesedel. Ved slutningen af

15. oktober 1952.

»Premieren på de nye pengesedler forløb uden større besværligheder. Folk strømmede til bankerne for at se de nye vidundere, som nu i øvrigt meget hurtigt vil komme til at præge seddelømløbet.

Kyndige bankfolk regner med, at de gamle sedler allerede vil være næsten forsvundet i løbet af en måneds tid. 5 og 10-kronesedler er ikke noget man gemmer længe på, og alle gamle sedler, som havner i bankerne, sendes videre til Nationalbanken til udskiftning med nye. Der skal ialt udskiftes 9 mill. 5-kronesedler og 35 mill. 10-kronesedler.«

Livet i Danmark 1947-57, s. 173.

Statistisk Årbog 1965, 295.
1962 var timelønnen kr. 9,67,
1963 10,44 incl. feriepenge.

Statistisk Årbog 1975, 363.

1. verdenskrig nåedes det skelsættende niveau, hvor 10 kroner var den normale dagløn for en københavnsk tømmersevend. Ved slutningen af 2. verdenskrig var daglønnen lidt over 25 kroner, og i 1952, da Ib Andersen-tieren udkom, tjente tømmersevenden knap 40 kr. pr. dag – timelønnen var da lige ved 5 kr. En ny og afgørende titalstærskel indtraf ti år senere et sted mellem 1962 og 1963, hvor ikke dag-, men timelønnen passerede tikronesedlen for faglærte i hovedstaden.* Og nu snurrede løn- og prisskruen med stadig accelererende fart. 1969-70 skulle der holdes ikke én, men to tikronesedler op for håndværkssvenden for at bevare hans opmærksomhed en timestid. Tre år senere, fra den 1. juli 1973 skulle der tre af de samme sedler til.* I indeværende år, 1976, er vi kommet et godt stykke op over 40 kroner, altså svarende til en dagløn på rundt regnet 350 kroner.

I sammenligning med den raketagtige udvikling i de sidste 25 år var løn- og prisudviklingen i de foregående 150 år særdeles rolig, en kun svagt stigende kurve afbrudt af mindre bølger omkring efterkrigstider og kriser. For at kunne svare på denne bogs spørgsmål: hva' ku' man få for en tier? er det imidlertid nødvendigt at sammenholde lønninger med priser for at få et sammenligningsgrundlag fra periode til periode. Det er forsøgt i følgende tabel, hvori indgår to faktorer: prisen på 1 kilo rugbrød i de år, hvor nye tikrone- (femdal) sedler blev udstedt og opgivelser om en københavnsk tømmersevends dagløn i de samme år. Tabellen er baseret på et stort indsamlingsarbejde, men må alligevel tages med store forbehold på grund af kildematerialets brøstfældighed og det usikre i prisopgivelser.

Hvad kunne man få for en tier 1836-1974?

År	Pris på rugbrød, øre pr. kg	Tømrerløn kr. pr. dag	Kilo rugbrød pr. tikroner	Kilo rugbrød pr. dagløn
1835	11	0,95	91	9
1875	14	2,83	71	20
1891	15	3,12	67	21
1913	16	3,48	63	22
1945	29	25,28	34	87
1952	29	39,68	34	137*
1974	280	290,00	3	104

For årene før 1836 er opgivelserne så usikre, at de ikke er medtaget her. For hjælp ved indsamlingen takkes stud. mag. Per Schmiedl. Det mærkelige tal i den sidste kolonne for 1952 synes at bero på, at der var maksimalpris på rugbrød i de år, men ikke på lønninger!

Kolonne 3 viser, hvad bedstefar fortalte, at man fik så meget for sine penge i gamle dage – nærmest indholdet af en hel bagerforretning for en tier. Men kolonne fire fortæller den mere realistiske historie om den sultne tømrersvend, der gik hen og omsatte sin dagløn i duftende rugbrød. I forrige århundrede, hvor rugbrød iøvrigt udgjorde en så væsentlig del af kosten, fordi kød var luksus, fik han ikke meget ud over det daglige brød for sin dagløn, hvorimod der nu kan blive plads ved siden af rugbrødsbehovet til mange hårde hvidevarer og Mallorca-ferier. Ih, hvor forandret!

Sparekasse V^{N^o} 6466

KRONER 1000 ÖRE 00

Den danske Landmandsbank, Hypothek- og Vekselbank, Aktieselskab
KIÖBENHAVN, (HOLMENS KANAL 12-14)

Belag af ^{muligst} Tilgodehavende imod denne Check at betale til
Kor. Chr. Nielsen i København eller Ordre

KRONER Et Tusinde ÖRE 00

og fraskrive denne Sum paa Sparekassekonto N° 147366
Köbenhavn den 11 Januari 1903......

T. Petersen.

Denna Check må ikke lyde paa mere end 2000 Kroner.

Afdelingen

Check fra 1903. Fra Wulff: Penge, s. 120.

I 1897 fik Norden en fælles checklov, og derved åbnedes mulighed for et nyt »pengesurrogat« ved siden af pengesedlerne.* Den væsentlige forskel består i, at medens Nationalbanken har eneret på fremstillingen af seddelpenge, kan hvem som helst udstede checks – sådan da! Checks og sidenhen girosystemet har revolutioneret vort pengesystem, og man skulle da vente, at de store sedler blev mindre benyttet. Sådan var tendensen også tydeligt i perioden før 1914.

I de første årtier hæmmedes systemet af, at checks efter loven skulle indløses senest tredjedagen efter udsendelsen. Wulff, 118 ff.

Hvis man satte det cirkulerende beløb i tikronesedler til 100, var der tilsvarende udsendt følgende gennemsnitlige beløb af de større sedler:

	10 kr.	50 kr.	100 kr.	500 kr.
1882-87	100	25	109	36
1892-97	100	21	75	21
1902-07	100	18	71	22
1912-14	100	16	70	19*

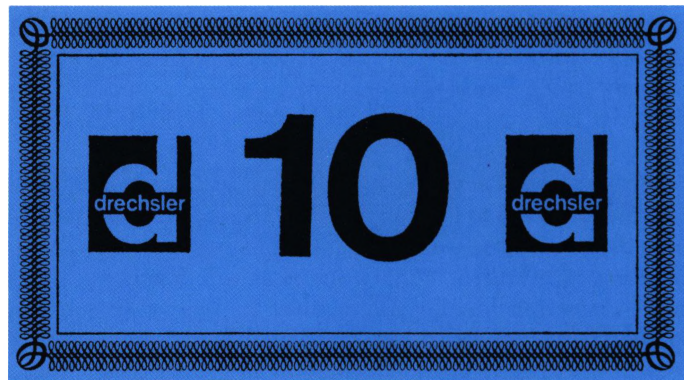
Jørgen Pedersen: Seddelomløbet 1882-1913. - Økonomi og Politik 1928, 272-80.

Der var altså en tydelig tendens til, at 10-kronesedlerne mere og mere dominerede over de andre sedler, hvilket nærmest kunne tænkes at være et resultat af checksystemets udvikling. Det må imidlertid have andre årsager, for efter 1. verdenskrig vendte tendensen:

	10 kr.	50 kr.	100 kr.	500 kr.
1921	100	36	128	37
1933	100	31	84	20
1943	100	44	151	75
1953	100	50	280	126
1963	100	43	381	196
1973	100	43	478	417

Tallene synes at vise, at i deflationstider, som i 1933 og i årene før 1914, lægges vægten over på de små sedler, under en inflation omvendt på de højeste seddelstørrelser. Tilsyneladende har check og giro ikke haft nogen virkning. Men i virkeligheden har disse to systemer sikkert taget størstedelen af den vældige vækst i de senere års omsætning. Uden disse skulle seddelcirkulationen have været betydeligt større.

Matadorspillet med sine pengesedler, der blev introduceret i 1930'erne, har givet mange unge god forstand på penge længe inden de fik rigtige pengesedler i hænde.

Et velkendt værdipapir i daglig cirkulation. Den mindste tier i dansk historie både hvad format og værdi angår. (12,5 × 6,6 cm). Samlerværdi 10 kr.

Den sidste tier 1974 –

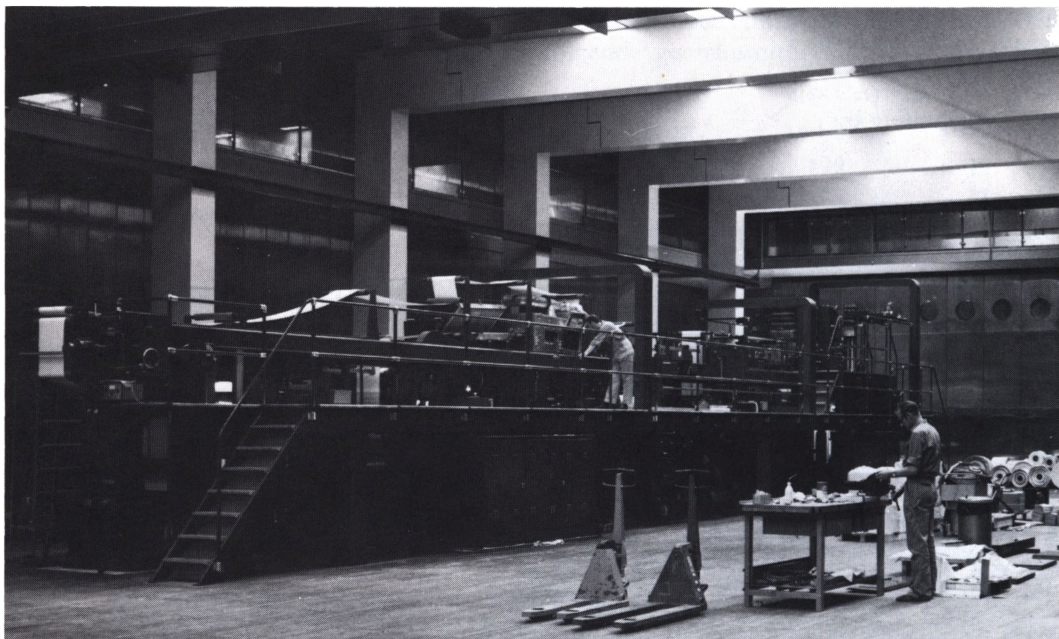
De nye tikronesedler, som begyndte at udkomme i 1974 og som endnu er gældende, er børn af den moderne tidsalders superteknik. Computeralderen har også nået pengesedlerne. Sikkerhedsgrafikken har fået nye midler og metoder i hænde, og det må vel siges, at det er dette mere end det kunstneriske, der præger de små lysegrønne tikronesedler af i dag*

En del af sikkerheden mod efterligninger kan ligge i, at seddeltypene udskiftes med ikke for lange mellemrum. Allerede i 1964, da det forrige sæt pengesedler var udstedt, begyndte man i Nationalbanken at arbejde på det næste sæt. Det passede også sammen med Nationalbankens nye bygning, der på samme tid blev projekteret. Medens et nyt trykkeri med helt moderne, elektronisk styrede

Gunnar Andersen: Pengesedler (1974), en meget smuk publikation, der giver en fin oversigt over sikkerhedsgrafikkens indviklede teknik.

Nationalbanken i maj 1976. Få uger efter forsvandt Herholdts gamle bankbygning fra 1870 i en støvskey, så Arne Jacobsens palads nu helt dominerer landskabet.

Seddeltrykkeriet i Nationalbanken som det nu ser ud. To store rotationspresser har travlt med at holde trit med inflationen. Seddeltrykningen koster nu godt 20 millioner kr. om året.

Foto: Steen Rønne.

maskiner blev indrettet i Arne Jacobsens bygning, udformedes de nuværende pengesedler.

Moderne elektronik stillede også nye krav til pengesedlerne. De nye seddelautomater på benzinstationer kræver penge med ganske bestemte »signaler« til aflæsning af ægtheden. Bankerne benytter sig af lignende transistorstyrede automater ved optælling og kontrol af deres store stabler af indkomne pengesedler. Slidte sedler kan således automatisk udskilles af bunkerne for at gå retur til Nationalbanken.

Samme år som de nuværende tiere blev udsendt, blev Danmark også en bank rigere. R. Henriques jr. udskilte sin mangeårige bankvirksomhed i et selvstændigt firma, R. Henriques jr. Bank-Aktieselskab. Banken beholdt den ærværdige bygning Højbroplads 9, medens vekselersfirmaet flyttede til Nikolaj Plads 2, hvortil Fondsbørsen også samtidig overførtes fra Christian IV's børsbygning. Delingen var en rationel løsning på de problemer, som alle voksende firmaer har omkring kapital- og ledelsesforholdene.

Er den nuværende tier et karakteristisk udtryk for 1970'ernes stil og smag? Hvis det er tilfældet, lever vi i en tid med stilblanding. De mange skriftarter og felter minder om en af vor tids foretrukne kunstformer, plakatkunsten, ligesom fornemmelsen af stilblandingen øges af de arkitektagtige tal og bogstaver ved siden af det sarte 1700-tals portræt. Når der nu *skal* benyttes gravure-portrætter på pengesedler, er det dog fornuftigt at bruge kobberstik fra den epoke, hvor denne kunst nåede sine fornemste resultater. Kobber-

stikkeren J. F. Clemens (1748-1831) hører til de fineste udøvere af kunsten. Han var nærmeste ven med maleren Jens Juel, hvis portrætter han stak i kobber. Damen på tieren er en os ukendt fru Kirchhoff, født Christensen, som Juel havde malet i 1768. På bagsiden kigger en edderfugl over skulderen på os, en gravure fremstillet på basis af en akvarel fra 1909 af maleren Johannes Larsen, – både som dyregengivelse og som gravure et lille mesterværk, der indgår som sikkerhedsteknisk led – prøv at se i en lup den uendelig fine streggengivelse af dunene på fuglens hals eller mønstret på dens vinger. De øvrige sedler har Ib Andersen-tegninger. Samarbejdet med ham og professor Biilmann Petersen fortsatte indtil begges for tidlige død henholdsvis i 1969 og 1968.

Er det kunstneriske indtryk noget forvirrende, må man til gengæld beundre teknikken i disse sedler, navnlig når man betænker det antal, de skal fremstilles i. Som nævnt i indledningen er den nuværende cirkulation af ti-kronesedler rundt regnet 65.000.000 stykker. Man regner med, at disse sedler kun kan holde til at cirkulere ca. $\frac{3}{4}$ år, hvilket vil sige, at den enorme bestand skal fornyes på mindre end et år.* Det giver en idé om, hvilken kapacitet Nationalbankens seddeltrykkeri må besidde.

Er dette den sidste tikroneseddel i Danmark? Meget tyder på, at det næste bliver en ti-kroners-mønt ligesom femkrone-stykket, der trådte i stedet for en seddel i 1961. Eller går vi mod det pengeløse samfund, hvor checks, giro og computerteknik overtager de »gamle« pengesurrogater?

Sedlerne vil dog i 1976 blive fremstillet af en ny slags papir, hvorefter man håber, at de gennemsnitligt vil kunne holde et helt år ude i omsætningen.

PETER OG PING

© Copenhagen Press.

Litteraturliste

- Allerunderdanigst Betænkning afgiven af den danske Møntkommission (1872)
- Andersen, Gunnar: Pengesedler. Udgivet af Nationalbanken (1974)
- Bauer, Fritz: Penge (1941)
- Dalgaard, Knud: Arbejderklassens økonomiske Vilkaar i Danmark i de sidste 50 år. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1926, 105-216
- Dansk Pengehistorie. I 1700-1914, II 1914-1960, III Registre m.m. Udgivet af Nationalbanken (1968)
- Danske Arbejderfamiliers forbrug. Statistiske Meddelelser IV rk. 6. bd. (1900)
- Flensborg, Peter: Grønlandske pengesedler 1803-1967 (1970)
- Green, H.: Grundrids af Dansk Bankvæsen (1908)
- Højager, Jørgen & James A. Mackay: Investering i Mønter og Pengesedler (1970)
- Margolinsky, Jul.: Stamtavlen Henriques (1917)
- Norvil, E.: Hvorledes man laver pengesedler, De grafiske Fag 1934, 199-203 og 213-16
- Pedersen, Jørgen: Seddelømløbet i Danmark 1882-1913. Økonomi og Politik 1928, 273-280
- Pick, Albert: Standard Catalog of World Paper Money (New York, 1975)
- Rubin, Marcus: 1807-14. Studier i Københavns og Danmarks Historie (1892)
- Rubin, Marcus: Frederik VI's Tid (1895)
- Rubow, Axel: Nationalbankens Historie I, 118-78 (1918), II 1878-1908 (1920)
- Scharling, W.: Pengenes synkende værdi (1869)
- Scharling, W.: Tidelingens Indførelse i det danske Møntsystem. Dansk Månedsskrift 1868, 176-238
- Sieg's Seddelkatalog (for de nordiske lande). Ny udgave 1976
- Sørensen, Th.: Et bidrag til belysning af Kjøbstadsarbejderes Vilkår (1880)
- Wilcke, J.: Sølv- og Guldmøntfod 1845-1914 (1930)
- Wulff, Nic. Hertel: Penge (1912)

Ti'eren gennem tiderne,
Danske pengesedler 1801-1976
Skrift: Linotype Garamond
Papir: Thai-cote
Trykkeri: Poul Kristensen, Herning
Tilrettelægning: Mia Okkels
© Kristian Hvidt 1976

Et antal eksemplarer
stilles gennem G. E. C. Gads Forlag
til rådighed for boghandelen
ISBN 87-12-34437-0

R. HENRIQUES JR.
1771–1846
Indehaver 1801–1846

~
Jorika Henriques f. Melchior
1784–1867
Indehaver 1846–1852

Aron Ruben Henriques
1824–1908
Indehaver 1853–1899

Martin Ruben Henriques
1825–1912
Indehaver 1853–1911

Otto Ruben Henriques
1856–1932
Indehaver 1892–1932

Gustav Aron Henriques

Valdemar Henriques

Edmond Simon Henriques
1860–1910
Indehaver 1892–1910

Fernanda Hänflein

Carl Otto Henriques
1887–1966
Indehaver 1919–1966

Ellinor Okkels

Allan Valdemar Henriques

Walter Holm Henriques
1889–1950
Indehaver 1925–1949

Elisabeth Hvidt

~
Elly Henriques f. Hertz
1894–1975
Indehaver 1966–1973

Sven Okkels

~
Leif Allan Henriques
1918–
Indehaver 1969–

~
Kristian Hvidt
Denne bogs forfatter

Henrik Henriques
1924–
Indehaver 1951–

~
Mia Okkels
Denne bogs
tilrettelægger

Udgivet af R. Henriques jr.
ved firmaets 175 års jubilæum
25. november 1976

